

Save the Children
100 ANYS

LA INFÀNCIA MARCA

Anàlisi dels drets dels nens i les nenes durant
els darrers 100 anys d'història arreu de l'Estat

Agraïments:

A tot l'equip d'incidència política pel seu esforç i la seva energia.

Directora de Polítiques d'Infància i Sensibilització:

Ana Sastre Campo

Coordinació:

Carmela del Moral

Manuel Sobrino

Autora:

Carmela del Moral

Investigador principal:

Yohara Quílez

Foto portada:

**Dos infants refugiats espanyols durant la seva arribada al Pertús (França)
el 30 de gener de 1939**

AP Photo

Fotos:

AP Photo (p. 6-7, 14, 48, 53 i 68-69)

Rudolf Dietrich/Iullstein bild via Getty Images (p. 22)

Hulton-Deutsch Collection/CORBIS/Corbis via Getty Images (p. 30)

W. Eugene Smith/The LIFE Picture Collection/Getty Images (p. 38)

Keystone-France/Gamma-Keystone via Getty Images (p. 58)

Gràfics:

Pablo Cabrera

Art i maquetació:

Óscar Naranjo

Edita:

Save the Children

Abril_ 2019

CONTINGUT

Introducció	9
Línia de temps 1919-2019	10
1. Demografia	15
2. El sistema de protecció	23
3. Pobresa infantil, desigualtat i protecció social	31
4. Educació	39
5. Violència contra la infància	49
6. Infància en moviment	54
7. Després de 100 anys... Què queda per fer?	59
Bibliografia	64

#la
infancia
marca

INTRODUCCIÓ

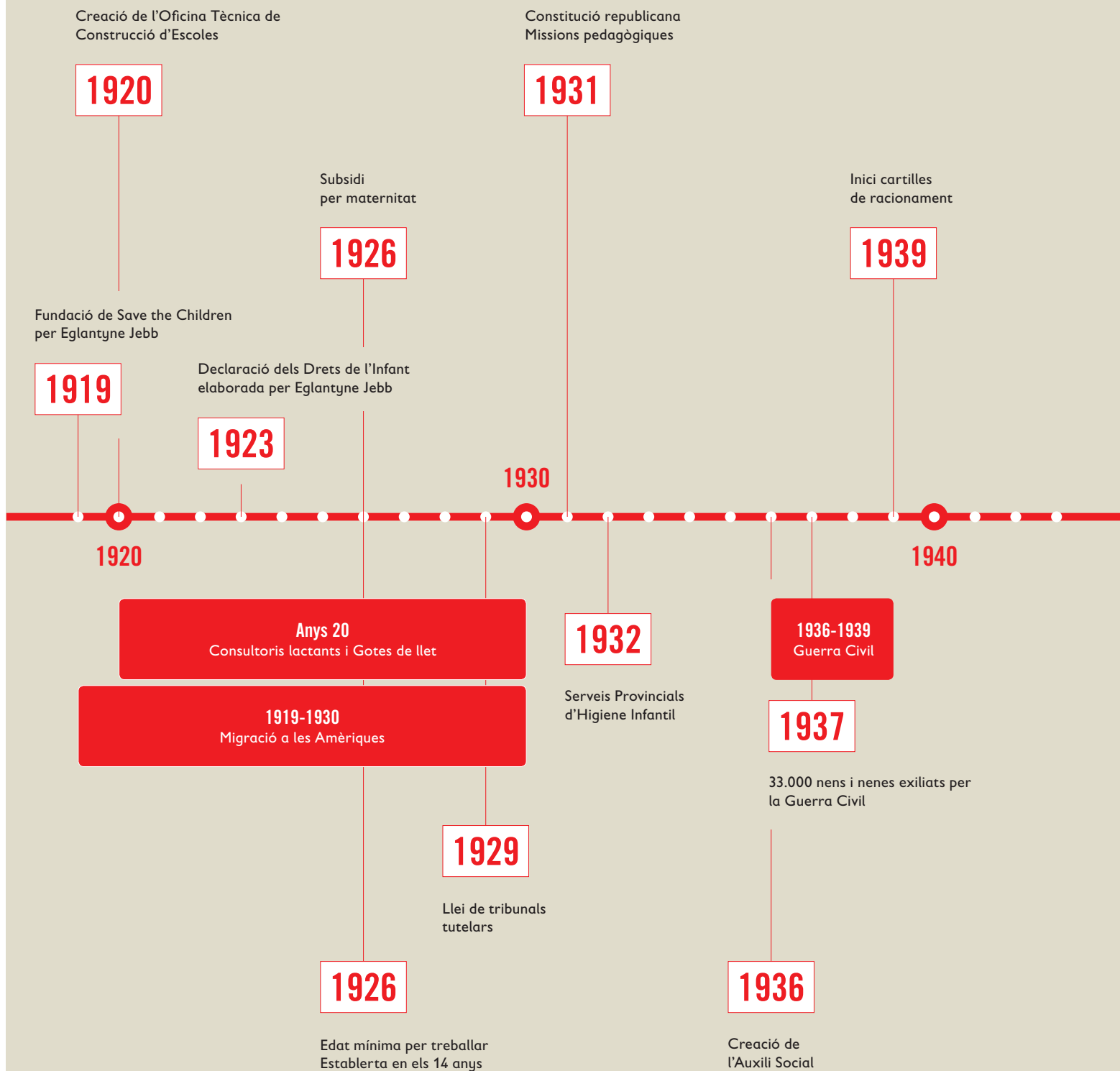
Una mestra de nom Eglantyne Jebb va fundar l'any 1919 al Regne Unit una organització amb l'objectiu de protegir els drets més bàsics dels nens i les nenes que patien els estralls de la Primera Guerra Mundial. Va decidir que el nom del moviment hauria de ser Save the Children. Des de llavors han passat 100 anys, temps en què l'organització ha anat creixent, i actualment treballa pels drets de la infància a més de 120 països.

Amb l'objectiu de commemorar aquest centenari, hem volgut mirar enrere per aprofundir sobre quina ha estat l'evolució dels drets de la infància arreu de l'Estat. Quina era la situació dels nens i les nenes el 1919? Quins efectes va tenir la guerra sobre la nostra infància? Què va suposar l'arribada de la democràcia? Quines són les necessitats dels drets dels nens, les nenes i els adolescents el 2019?

L'anàlisi de dades en matèries tan diverses com la demografia, la pobresa, l'educació, les migracions o la violència en un període de temps tan extens no ha estat una tasca fàcil: si la situació de la infància és encara avui dia poc visible, encara ha estat menys visible durant el segle passat. Sense registres exhaustius, escassa documentació oficial i grans llacunes, el relat històric en el conjunt de l'Estat s'ha limitat als fets viscuts i relatats per uns quants. Potser els nens i les nenes no han protagonitzat les grans fites del darrer segle a Espanya, però sí que n'han patit les conseqüències. Per això, a Save the Children hem fet l'exercici de mirar el passat situant els infants al centre dels esdeveniments històrics dels darrers 100 anys.

Per tot això i amb l'objectiu d'entendre una mica millor l'evolució i els canvis d'aquest col·lectiu oblidat, presentem aquest document. La història i el desenvolupament d'un estat venen determinants per la història i el desenvolupament de la seva infància. Perquè la infància, i encara més 100 anys d'infància, marca.

LÍNIA DE TEMPS 1919-2019

Llei d'educació primària

1945

Primer Pla quinquennal d'escoles públiques

1956

Pla de desenvolupament social

1964

Aprovació de la Declaracions dels Drets de l'Infant

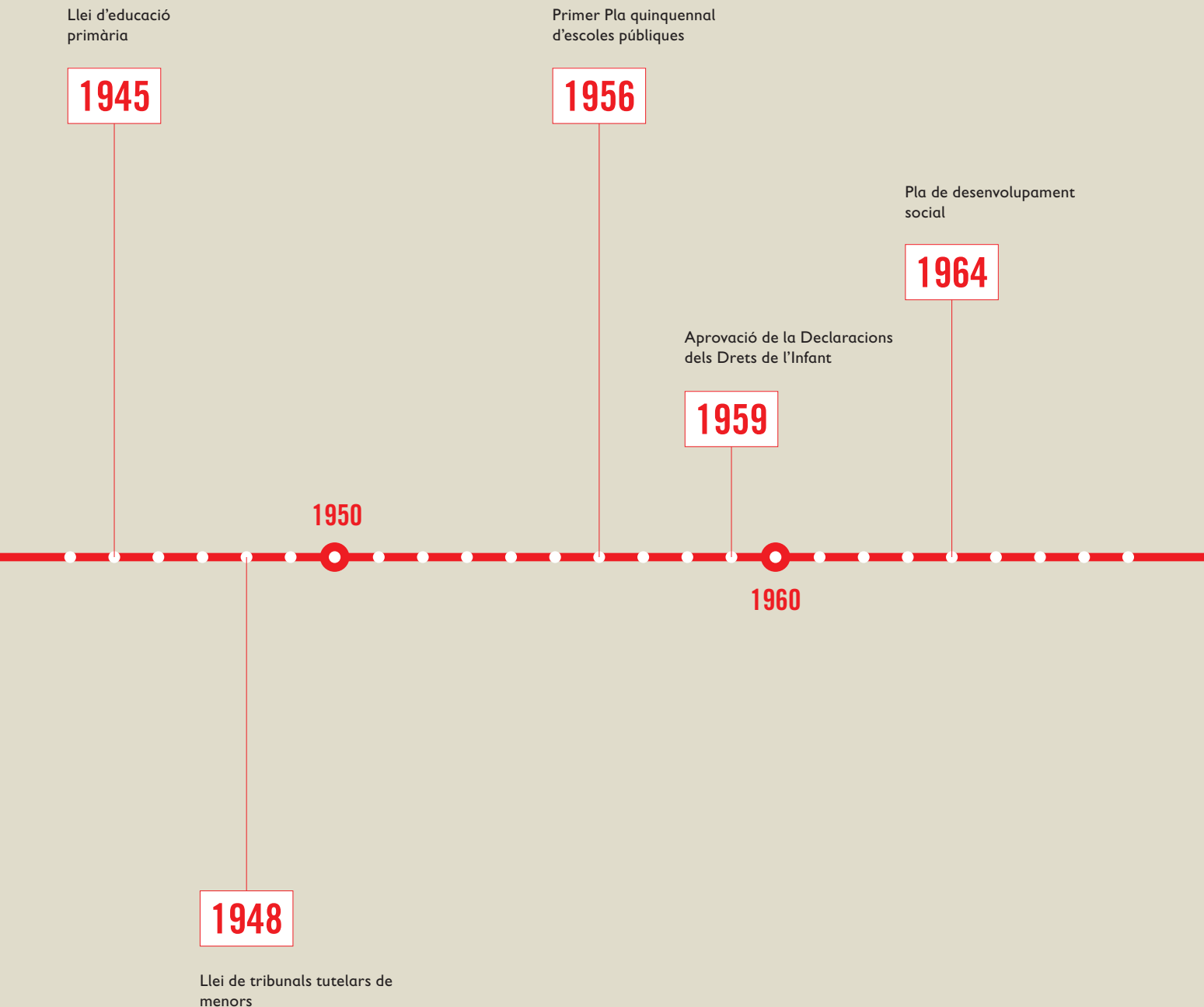
1959

1950

1960

1948

Llei de tribunals tutelars de menors

Llei general
d'educació

1970

LODE

1985

LOGSE

1990

Llei 26/1990 del "20 de desembre" de
prestacions no contributives

1990

Espanya ratifica la Convenció
sobre els Drets de l'Infant

1990

1980

1970

1990

1975

Calendaris
vacunació infantil

1978

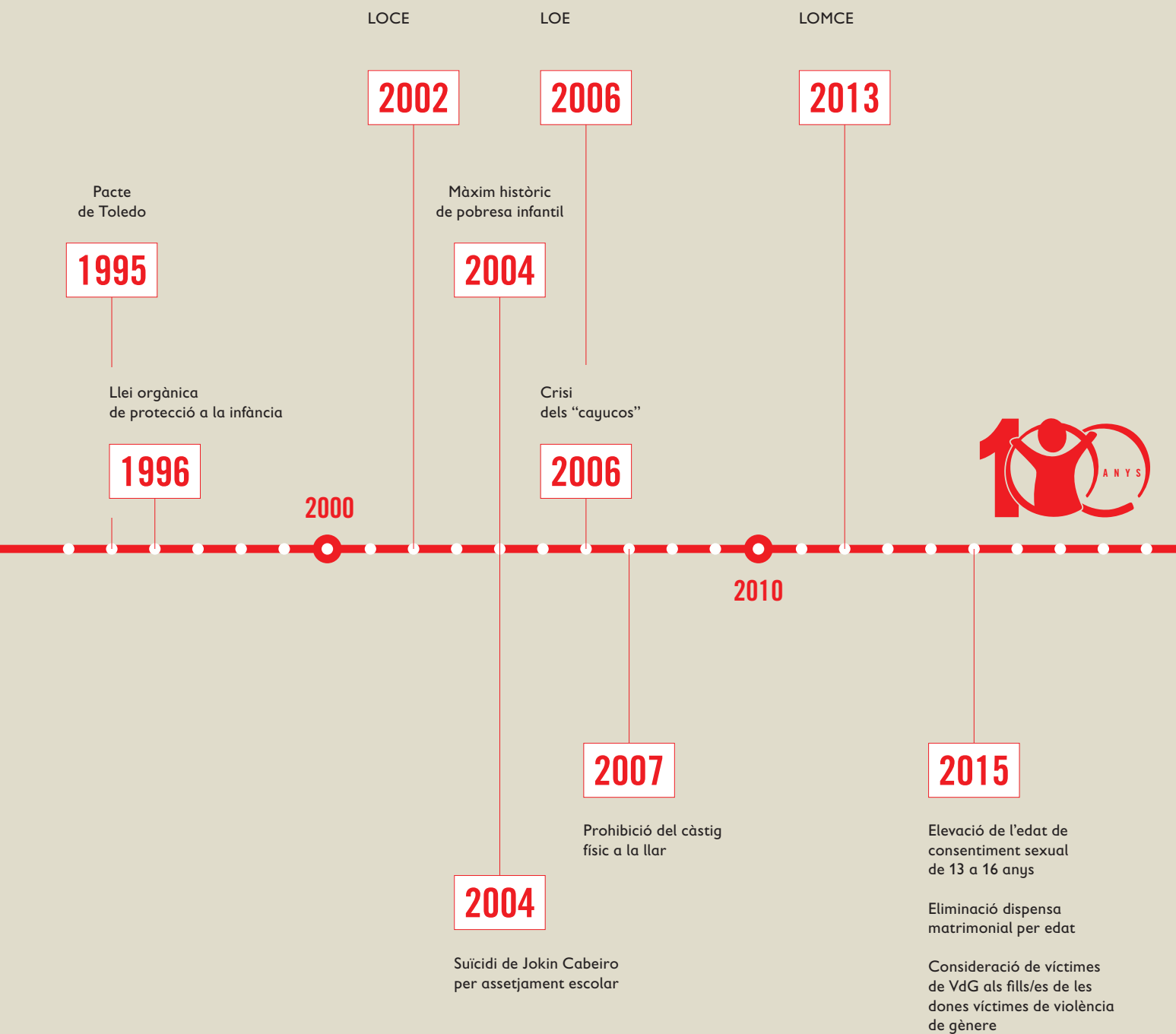
Constitució
espanyola

1987

Prohibició de càstig físic
a les escoles

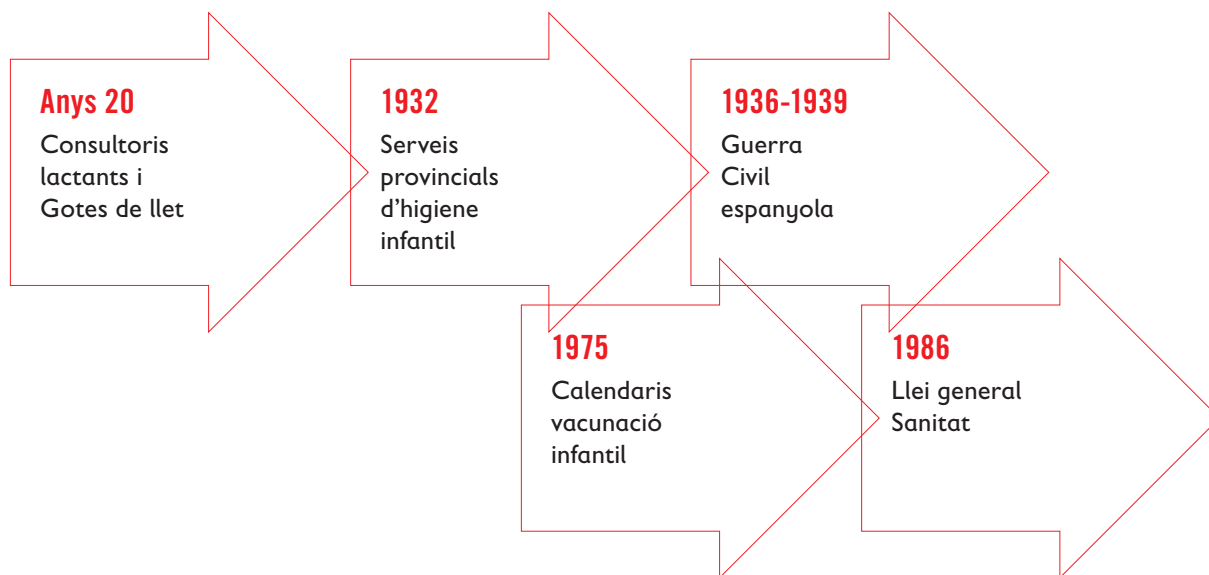
1989

Convenció sobre els
Drets de l'Infant

1. DEMOGRAFIA

El darrer segle ha dut canvis significatius en les tendències demogràfiques tant a Espanya com a Europa. Aquestes tendències han tingut una doble vessant. D'una banda, les taxes de mortalitat infantil han anat disminuint gradualment fins a ser, a dia d'avui, gairebé nul·les. D'altra banda, tant la natalitat com el pes de la infància sobre el total de la població han disminuït també de manera notable. Com s'explica aquest fenomen? Què ha passat en els darrers 100 anys perquè es produeixin unes tendències d'aquestes característiques?

Les respostes les trobarem analitzant la trajectòria històrica de dues qüestions determinants per comprendre la situació actual.

La mortalitat infantil a principis del segle XX en el conjunt de l'Estat era molt alta, de la mateixa manera que passava a molts altres països d'Europa. Des de les administracions

públiques es van desenvolupar diverses estratègies per acabar amb aquesta xacra, fet que va marcar una tendència a la baixa des de finals del segle XIX. No obstant això, determinats esdeveniments històrics van trencar amb aquesta tendència.¹

La primera gran crisi de mortalitat infantil va ocórrer el 1918: en aquest any va tenir lloc una pandèmia de grip d'àmbit mundial. La mal anomenada grip espanyola va acabar amb la vida de 260.000 persones arreu de l'Estat, aproximadament l'1% de la població.² Aquesta malaltia va ser especialment dura amb els nens, les nenes i els adolescents i, en conseqüència, va implicar un repunt clar en les taxes de mortalitat infantil.

Una vegada superada aquesta crisi puntual, les autoritats van continuar desenvolupant durant els anys 20 i 30 polítiques de lluita contra la mortalitat infantil. La fórmula que

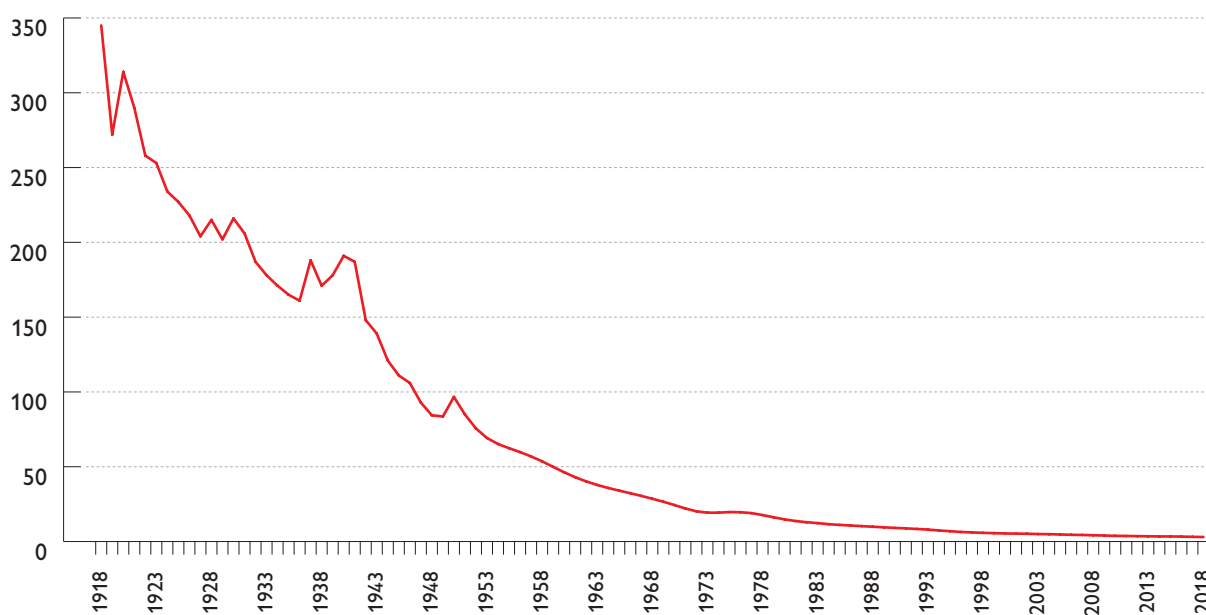
1 Gómez, R., 1992.

2 Eiros, J.M., Bachiller, M. i Pérez, A., 2018.

es va adoptar durant els anys 20 va ser la dels **Consultoris de lactants i Gotes de llet**, i durant l'etapa de la Segona República, a partir de 1932, es va instaurar també el **Servei Provincial d'Higiene Infantil**, que va dur aquestes institucions a les poblacions rurals.

En aquests centres es pretenia establir una criança pautada per als nounats, basada en el consell mèdic continuat. Una de les estratègies per atraure la població més vulnerable a aquests espais consistia a oferir subministrament gratuït o a molt baix cost de llet com a suplement alimentari. Els objectius finals d'aquests centres van ser la formació adequada de les mares en matèria de cures i alimentació.³

Mortalitat infantil en nens i nenes menors de 5 anys. Espanya, 1900-2018

Font: Gapminder.

3 Borrás, J. M., 1996.

La Guerra Civil, una guerra contra la infància

Amb l'esclat de la Guerra Civil el 1936, les taxes de mortalitat infantil van tornar a desaparèixer-se. La violència derivada del conflicte armat (atac a poblacions civils, bombardejos, tiroteigs...) va provocar un total de 500.000 víctimes, entre les quals no s'ha pogut calcular quantes van ser infants i adolescents. A més, el difícil i desigual accés a aliments bàsics com el blat, la llet o el sucre poden explicar l'augment de la mortalitat entre infants menors d'un any.⁴ Les execucions per motius polítics que van produir-se quan es va acabar la guerra i que es calcula que van acabar amb la vida de 40.000 persones van afectar també els adolescents.⁵

Durant la postguerra, moment en què Espanya va patir la pitjor depressió econòmica i les majors carències materials de tot el segle XX, hagués estat lògic pensar que les taxes de mortalitat infantil s'haguessin mantingut o fins i tot augmentat. No obstant això, i contra tot pronòstic, la mortalitat infantil va experimentar un dels majors descensos de la seva història. La principal hipòtesi entre els historiadors és que aquest descens va ser provocat per la divulgació sistemàtica de normes de puericultura entre les dones, que va dur a terme principalment la Secció Femenina de la Falange. Les lliçons d'higiene i cura d'infants, que es nodreixen de les institucions existents des de principis de segle, van promoure, així, la millora en les taxes de supervivència.⁶

L'accés a la salut com a vacuna contra la mortalitat infantil

La recuperació econòmica, l'avenç en les tècniques mèdiques, la ciència i la millora de l'accés a serveis i productes sanitaris que comencen a estendre's durant la segona meitat de segle, expliquen el descens de la mortalitat infantil fins a arribar als nivells actuals, pràcticament del 0%.

Un altre clar exemple de la política pública en la lluita contra la mortalitat va ser la vacunació infantil. Les campanyes massives de vacunació o els programes rutinaris en grans poblacions són probablement alguns dels

avenços més importants en la prevenció de la mort de nens i nenes per malalties. De les grans campanyes de vacunació, que responien a crisis o epidèmies, a partir de 1975 es va passar a la implantació d'un calendari de vacunació infantil amb l'objectiu que aquestes es fessin de manera continuada.⁷

L'accés gradual a serveis mèdics de la població en general, que es va desenvolupar mentre avançava el segle XX, tot atenent cada vegada un nombre més gran de persones beneficiàries, va contribuir en gran

4 Gómez Redondo, R., 1992.

5 Comés, M. i Centeno, M., 2011.

6 Echeverri Dávila, B., 2003.

7 Amela, C., 2004.

mesura a reduir la mortalitat dels infants i adolescents.⁸ L'aprovació de la Llei general de sanitat de 1986 va suposar la base per a l'accés universal a la sanitat tal com la coneixem avui dia.

En la lluita contra la mortalitat infantil, el pes de les polítiques públiques va ser essencial: pautes de criança, alimentació i puericultura a principis de segle, accés universal als serveis mèdics, plans de vacunació expansius fins arribar a la “Revisió de l'infant sa” (vigent als centres de salut actuals), etc. Les polítiques

i intervencions de les administracions públiques han tingut un paper fonamental en el descens radical de la mortalitat infantil.

Amb tot, aquest descens no ha comportat un augment de la població infantil. Cada vegada neixen menys nens i nenes, tot i que els que neixen sobreviuen gairebé en la seva totalitat. Aquest fent, sumat a l'augment de l'esperança de vida de la població, ha donat pas al fenomen demogràfic més important durant les últimes dècades: l'envelliment poblacional.

Natalitat. Del “baby boom” a l'hivern demogràfic

La tendència de la taxa de natalitat arreu de l'Estat ha estat la mateixa que a la resta d'Europa: després d'un breu repunt durant la segona meitat del segle XX, aquesta tendència ha anat a la baixa. Així, les baixes taxes de natalitat provocades per la Guerra Civil i la postguerra es van veure compensades per una reversió d'aquesta tendència en els anys posteriors. Durant vint anys, els nivells de fecunditat a Espanya van ser molt alts, tot situant-se en una mitjana de 2,8 fills per dona en els anys 70,⁹ i arribant a assolir més de 600.000 naixements a l'any.¹⁰ Tot i les polítiques de foment de la natalitat del règim franquista (la Llei de subsidi familiar, que contemplava préstecs per a famílies nombroses i acabades de casar, els premis a famílies nombroses o el sistema de “plus familiar”), va ser

la millora de la situació econòmica durant els anys 50 i 60 el que va afavorir un *boom* en la natalitat.¹¹

No obstant això, l'any 1976 aquesta tendència es trenca. Des de llavors, els descens ha estat abrupte i continuat, tot situant Espanya amb la taxa de fecunditat més baixa de la Unió Europea, amb 1,31 fills per dona.¹² Aquest descens constant de la natalitat (l'INE alertava a finals de 2018 que el nombre de naixements registrats durant la primera meitat de l'any era el menor de la història recent des de 1941), sumat a un augment de l'esperança de vida, té com a conseqüència directa un envelliment de la població que posa en risc el sosteniment d'un estat de benestar que

8 Sevilla, F., 2006.

9 Núñez, X. M., 2017.

10 Argüeso, A., 2015.

11 Pérez, J., 2010.

12 Fernández Cordon, J. A., 2004.

necessita un reemplaçament generacional per atendre una ciutadania cada vegada més dependent.

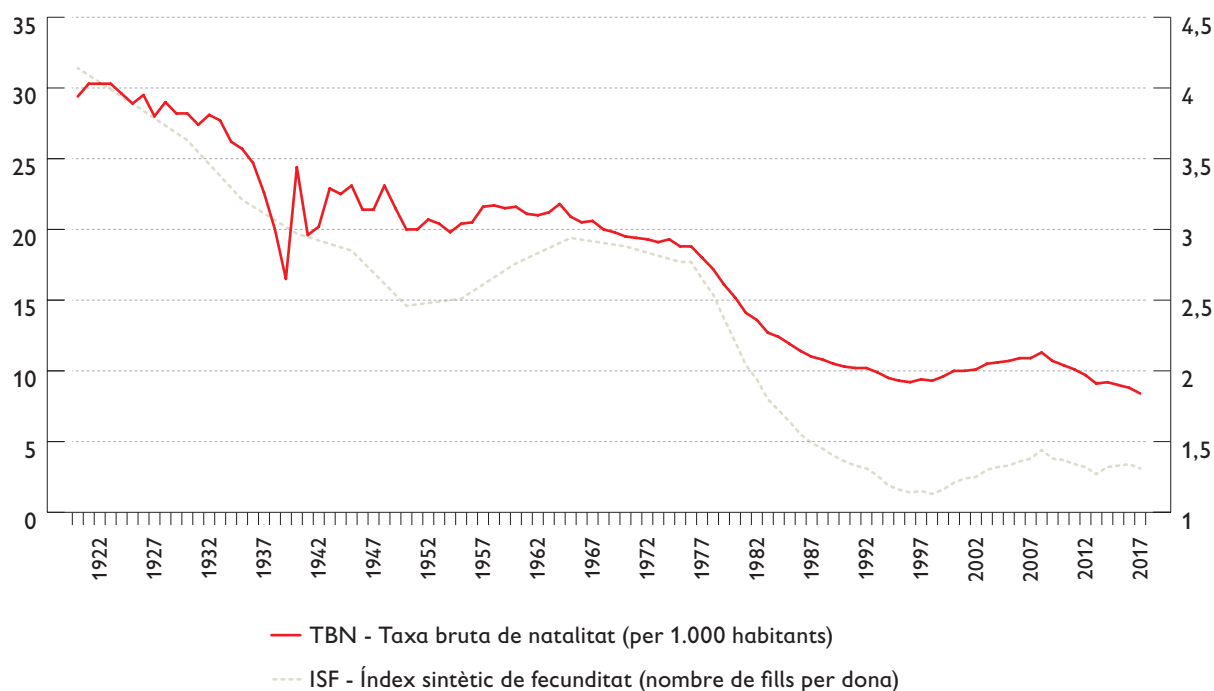
Aquest descens constant de la natalitat (l'INE alertava a finals de 2018 que el nombre de naixements registrats durant la primera meitat de l'any era el menor de la història recent des de 1941), sumat a un augment de l'esperança de vida, té com a conseqüència directa un envelliment de la població que posa en risc el sosteniment d'un estat de benestar que necessita un reemplaçament generacional per atendre una ciutadania cada vegada més dependent.

La incorporació de la dona al mercat laboral, l'adopció de nous models de família, el canvi de relació respecte a la maternitat, l'accés als anticonceptius o l'augment de l'edat en

què les dones tenen el seu primer fill o filla expliquen en part el descens en les taxes de natalitat, una tendència demogràfica compartida amb la resta d'Europa.

Espanya, amb tot, planteja particularitats que fan diferir la seva tendència demogràfica de la d'altres països europeus en determinades qüestions. En primer lloc, factors com la substitució de les unions de dret per la cohabitació no ha afectat en si mateixa el nivell de fecunditat, ja que no hi ha evidències que els hàbits d'aquestes parelles difereixin dels de les parelles casades. En segon lloc, el fet de no tenir fills es dona en un percentatge reduït, de manera que és la taxa d'infecunditat més baixa comparada amb altres països. La majoria de les dones arriben a ser mares, però moltes només tenen un fill o una filla. A més, hi ha una dada a destacar: es tenen

**Evolució de la taxa bruta de natalitat (TBN) i de l'índex sintètic de fecunditat (ISF).
Espanya, 1920-2017**

Font: Carreras, A. i Tafunell, X. (coords.) (2005). Estadísticas históricas de España. Siglos XIX-XX, vol. 1. Bilbao: Fundació BBVA i INE. Elaboració pròpia.

menys fills dels que es desitgen. Si bé la taxa de fecunditat és d'1,31 fills, en la darrera Enquesta sobre fertilitat de l'INE, el nombre de fills desitjats per 3 de cada 4 dones és de 2 fills, el mateix que desitgen majoritàriament els homes.

Per què aquesta diferència entre el nombre de fills que es tenen i el nombre de fills que es desitgen tenir? Les principals causes són les condicions econòmiques actuals, la falta de polítiques públiques que ajuden a la natalitat o la conciliació i la dificultat d'enfrontar-se als costos de la criança d'un fill o filla.¹³ A Save the Children hem calculat que, de mitjana, la criança d'un fill o una filla costa entre 400 i 600 euros al mes.¹⁴ Amb uns ingressos mitjans per llar de 26.730 euros i amb unes polítiques d'ajudes a la infància molt limitades, tenir els fills que es desitgen és impensable per a moltes famílies.

En aquesta mateixa enquesta s'assenyala que els incentius que les dones demanen per poder tenir més fills o filles són l'augment de la duració del permís de maternitat/paternitat, la flexibilitat en l'horari de feina per a pares i mares amb infants petits o l'assignació per a les famílies amb fills o filles a càrrec menors de 18 anys.

Un dels darrers intents polítics per fomentar la natalitat va ser el "xec nadó", impulsat pel Govern socialista entre 2007 i 2010, i que consistia en una única gratificació per naixement de 2.500 euros.¹⁵ Tenint en compte l'escàs temps de la seva aplicació, així com el marc temporal complex del començament

de la crisi, els seus efectes sobre la natalitat són poc clars. D'una banda, mentre que hi ha estudis que parlen d'un "petit baby boom" entre 6 i 15 mesos després de la introducció de l'ajuda,¹⁶ n'hi ha d'altres que mostren que el seu principal efecte va ser la millora de la conciliació de la vida familiar i laboral, cosa que va provocar un augment d'aproximadament dues hores per setmana en la quantitat d'hores treballades per a les mares que van rebre aquest suport econòmic.¹⁷

Actualment, a Espanya existeix en l'àmbit social una única prestació social estatal destinada a la infància, la prestació per fill a càrrec, que està dirigida únicament a la població més vulnerable i que suposa un total de 28,5 euros al mes per a les famílies en situació de pobresa relativa i 49 euros per a les famílies en pobresa severa.

Sense polítiques públiques que permetin a les famílies fer front als costos de la criança, tot facilitant les possibilitats de conciliar la vida familiar i laboral, la tendència demogràfica no variarà, i la població continuarà envellint. Però això no és una condemna, la tendència es pot canviar.

Hi ha països on la promoció de polítiques eficaces de conciliació de la vida laboral i familiar i d'incentiu de la corresponsabilitat en la cura de l'infant mitjançant els permisos de paternitat i maternitat individuals i intransferibles han aconseguit aturar el descens de la fecunditat prop de les taxes de reemplaçament. En altres, l'extensió dels serveis

13 Esping Andersen, G., 2013.

14 Save the Children, 2018.

15 Herranz, D., 2008.

16 González, L., 2013.

17 Hernández, A., León, C. J. i Márquez-Ramos, L., 2017.

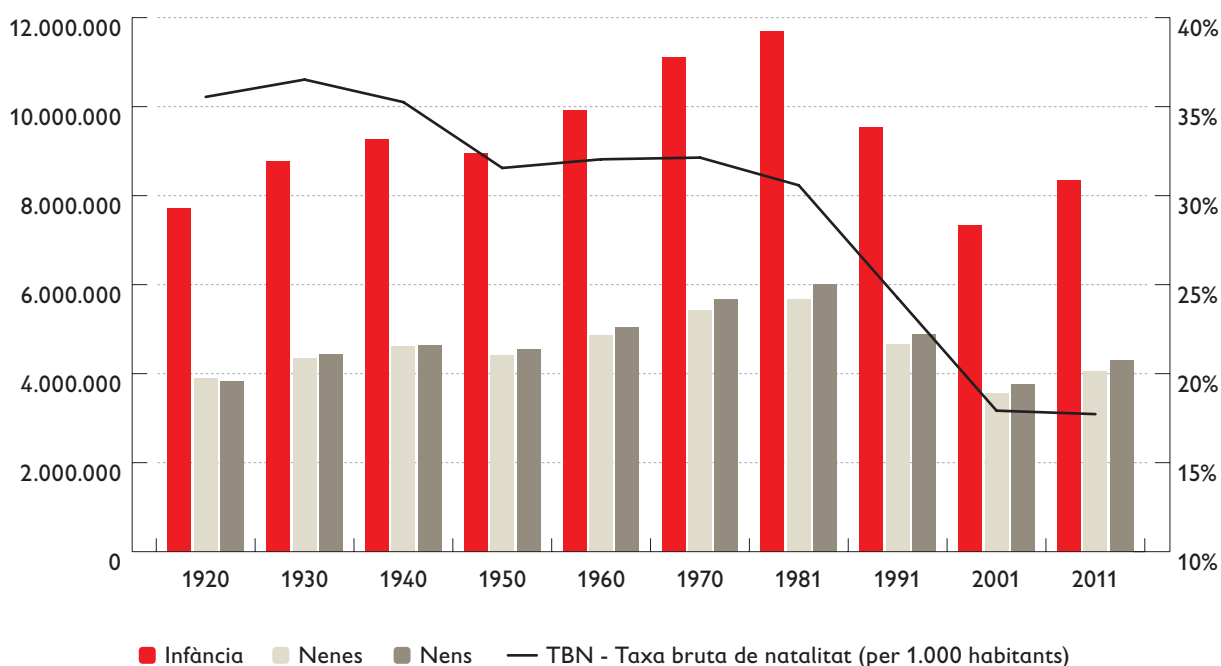
de cura infantil ha tingut efectes mesurables en les taxes de fertilitat.¹⁸ Comptem amb aquestes evidències per poder aprendre'n i desenvolupar polítiques que permetin posar fre a aquesta tendència.

El descens de la mortalitat infantil, sumat a un manteniment de les taxes de natalitat i fecunditat, van provocar que el pes de la població dins del total de la població augmentés de manera progressiva durant el segle XX (amb un descens durant la postguerra provocat per una reducció de la natalitat) fins a arribar a un límit en la dècada de 1980, moment en què el pes de la població infantil comença a disminuir de manera constant.

La baixada en l'índex de natalitat, combinada amb l'augment de l'esperança de vida, explica aquest descens de població infantil dins el pes total de la població. De fet, els percentatges totals de població infantil són similars a la dels anys 20 del segle passat. Aquesta tendència, tot i ser comú a tots els països europeus, és més cridanera a Espanya.¹⁹

Si els infants suposen un pes poblacional tan lleu i, a més, no poden votar, ens ha de sorprendre que les polítiques d'infància no siguin una prioritat per als governs?

**Evolució de la població infantil. Absoluts i percentatge.
Espanya, 1920-2011**

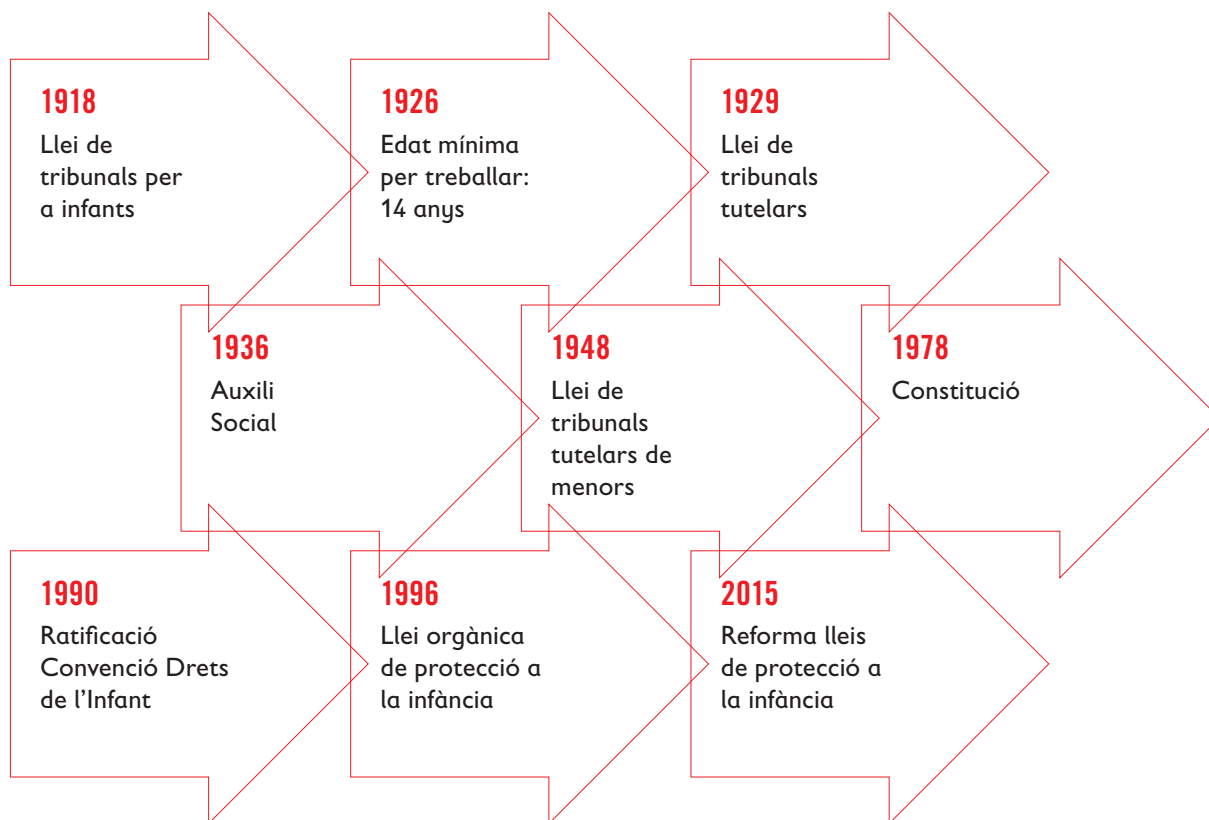
Font: INE, Censos de població i habitatges. Elaboració pròpia.

¹⁸ Save the Children, 2018.

¹⁹ Hernán, M. J., 2006.

2. EL SISTEMA DE PROTECCIÓN

El sistema de protecció a la infància ha evolucionat significativament en els darrers 100 anys, de manera paral·lela a l'evolució dels drets reconeguts gradualment a nens i nenes, així com les obligacions de les administracions públiques.

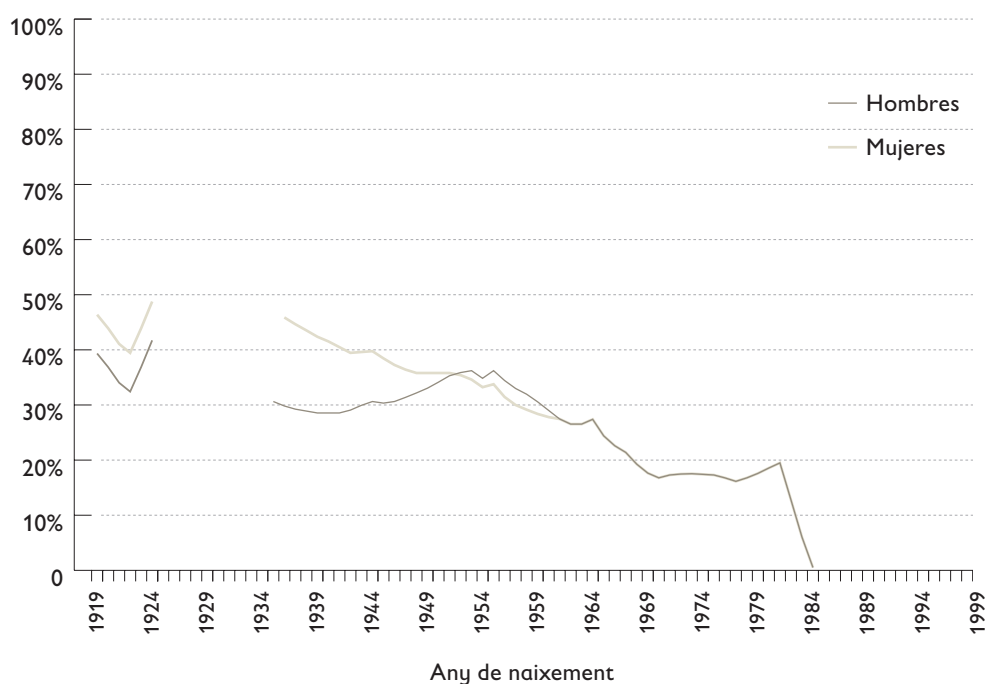
A finals del segle XIX i principis del XX, els principis reformadors de la corrent intel·lectual i ideològica dominant buscaven que l'infant pogués desenvolupar tot el seu potencial intel·lectual, físic i moral a través de l'educació, tot evitant-li esforços que no fossin propis de la seva edat i allunyant-lo d'ambients adults que poguessin depravar-lo.²⁰

En aquest sentit, el moviment filantròpic, que va tenir com a exponent Concepción Arenal, va enfocar els seus esforços en allunyar els nens i les nenes del treball i promoure la seva escolarització, tot reforçant l'esperit familiar i, especialment, el protagonisme de la dona en la protecció a la infància.

Com a conseqüència d'aquest moviment, sorgeix la primera Llei de protecció a la infància el 1904, la conegut com a «Llei Tolosa», pel nom del seu impulsor. En el context de la seva aprovació, des del Govern del moment es reconeixia que «el problema infantil» requeria l'acció urgent de l'executiu, ja que creixia «dia rere dia la multitud d'infants abandonats»,

²⁰ Sáez de Santamaría, B., 2016.

Població masculina i femenina no escolaritzada

Font: elaboració pròpia a partir d' *Estadísticas históricas de España. Siglos XIX-XX*, de Carreras, A. i Tafunell, X. (coords.).

així com aquells que eren maltractats pels seus pares. En aquest moment la mortalitat infantil s'associava a pèrdues econòmiques per l'Estat i, en conseqüència, per primera vegada l'administració va reconèixer de manera explícita les obligacions que tenia per a la protecció de la infància.

Amb aquesta llei s'intentava protegir els menors de 10 anys abandonats, entenent com a protecció la conservació de la seva salut física i moral. Per aconseguir-ho, es van instaurar les que podem considerar primeres institucions administratives que tenen per objecte la protecció de la infància: un Consell Superior de Protecció a la Infància emmar-

cat en el Ministeri de Governació i presidit pel mateix ministre; les juntes provincials presidides pel governador de la província; i les juntes locals presidides per l'alcalde. La protecció a la infància tenia en aquest sentit un paper de «policia administrativa» i, tot i que no tractava la qüestió dels menors infractors, sí que reconeixia la relació entre abandonament i delinqüència.²¹ L'enfocament d'aquesta llei estava més orientat a la lluita contra la indigència, la delinqüència i la marginació que cap a l'enfocament integral de protecció tal com l'entenem avui dia.

²¹ Sáez de Santamaría, B., 2016.

Des del segle XIX es comença a estendre la idea que eren més adequades les mesures d'educació i reforma per als nens i les nenes que infringissin la llei enfront de les mesures punitives.²² En aquest sentit, el 1918 es va desenvolupar la Llei de tribunals per a infants, com un primer intent perquè els menors de 16 anys tinguessin un ordenament jurídic propi amb una legislació específica, així com tribunals formats per “jutges pedagogs”. Aquesta llei va fomentar la creació de Patronats Protectors de la Infància, a més de reformatoris.²³ Aquesta tendència a separar la justícia de menors de la d'adults es mantindrà al llarg de tot el segle XX.

Paral·lelament a aquests avenços en la protecció a la infància desemparada, les normatives laborals van començar a enfortir-se a principis del segle XX, orientades a salvaguardar la integritat física i educativa de nens i nenes. Aquesta tendència continua fins que el 1926 es va establir com a edat mínima per treballar els 14 anys. Aquesta edat es va mantenir a les reformes laborals de 1931 i 1934.²⁴

El 1929, deu anys després de la Llei de tribunals per a infants, es va aprovar la Llei de tribunals tutelars per a infants. Aquesta legislació va suposar un avenç més en la protecció dels nens i les nenes, atès que la intervenció i el control administratiu d'aquests tribunals requeia sobre els progenitors que abandonaven o maltractaven els seus fills.

És important ressenyar que totes aquestes lleis i institucions amb les quals es va desenvolupar el sistema de protecció durant els anys 20 i 30 estaven orientades a la vigilància, valoració i separació de les famílies més pobres. La mortalitat i la degeneració s'associaven en aquesta època a la pobresa, quelcom que va portar al fet que d'altres classes socials estiguessin fora d'aquest seguiment i investigació. Per això, les institucions van assumir un objectiu de defensa de l'estructura social que va causar la supressió de les garanties processals i legals a fi d'un major ordre social i moral.²⁵

Les institucions, que es repartien entre titularitat pública, privada i religiosa, se centraven essencialment en la lluita contra les malalties. A causa dels alts nivells de mortalitat infantil de l'època, la supervivència dels nens i les nenes abandonats als quals s'atenia era l'objectiu principal d'aquests òrgans.²⁶ Aquestes macroinstitucions, basades en la disciplina i situades a la perifèria de les grans ciutats, estaven totalment desconnectades de la realitat,²⁷ fet que dificultava la integració social dels infants del sistema de protecció i feia que es fallés en la finalitat de la seva inclusió en la societat.

La Guerra Civil va provocar que la desprotecció de nens i nenes es convertís en la normalitat. El Govern republicà va intentar pal·liar aquesta situació mitjançant el sistema de colònies col·lectives o de règim familiar. Aquestes institucions se situaven en

22 González Fernández, 1999.

23 Soriano, A., 2001.

24 Sáez de Santamaría, B., 2016.

25 Martín, J., 2009.

26 Soriano, A., 2001.

27 Ocón, J., 2003.

zones llunyanes dels fronts, tot destacant les que es van localitzar a la costa valenciana i alacantina, així com a l'Aragó, Catalunya i, en algunes ocasions, a l'estranger. Tot i que variaven entre si, l'objectiu principal d'aquestes era la recuperació física i psicològica dels infants que havien passat pel trauma de la guerra, així com intentar continuar el seu

procés d'escolarització. Davant el desbordament del Govern per les derrotes successives, moltes de les institucions van passar de ser sostingudes per les administracions públiques a ser gestionades per organismes polítics, sindicals i d'ajuda humanitària,²⁸ fet que va posar en risc la seva finalitat educativa.

L'Auxili Social, una protecció mal entesa basada en la reeducació ideològica i amb casos de separacions forçoses

Durant la Guerra Civil, el 1936, es desenvolupa dins de la Falange Espanyola una entitat amb finalitats benèfiques, proteccionistes i socials, l'Auxili Social, que va tenir l'auge més important durant la postguerra. Aquesta assistència es prestava inicialment a indigents, però també es van fundar establiments on s'atenia a l'educació i manutenció de nens i nenes víctimes de la guerra.²⁹ Aquesta atenció a la infància desfavorida es basava en les polítiques i tradicions de la beneficència, però introduïa l'objectiu d'adoctrinar els beneficiaris en el pensament falangista.

Precisament l'atenció a nens i nenes víctimes de la guerra va ser un element reeducador i propagandístic per al règim. L'Estat va assumir la tutela dels infants orfes i dels fills i les filles de presos polítics que venien de llars en situació de misèria. L'educació basada en una disciplina militaritzada, el baptisme, la reeducació ideològica i els càstigs violents i degradants, van ser elements clau en aquestes institucions. Molts d'aquests infants van ser

entregats en adopció a famílies afins al règim amb la intenció d'acabar amb la "llavor del marxisme". D'altra banda, el pas per les llars de l'Auxili Social va permetre a molts infants en situació de vulnerabilitat accedir a estudis superiors o universitaris.³⁰

Aquesta comprensió equivocada del que suposava la protecció va provocar l'aparició de pràctiques il·legals entre alguns membres del sistema de protecció. Un gran nombre de nens i nenes nascuts en famílies en situació de pobresa van ser separats de les seves mares en néixer i entregats en adopció. A elles se'ls va fer creure que els seus nadons havien mort durant el part. Aquesta pràctica es va mantenir fins a la dècada de 1980. S'estima que un total de 30.960 nens i nenes van ser irregularment separats de les seves mares.³¹ La gran reforma següent en matèria de protecció a la infància va ser el text refós de la legislació sobre els tribunals tutelars de menors de 1948. Aquesta reforma va mantenir la naturalesa administrativa del tribunal, amb

28 Altet, A., 2003.

29 Soriano, A., 2001.

30 Cenarro Lagunas, M., 2012.

31 Women's Link, 2016.

una doble vessant: reformadora i protectora. Va ser el marc legal de protecció a la infància fins als anys 80. La facultat reformadora va tenir per objecte el coneixement dels delictes i les infraccions comesos pels menors i es va centrar en la vigilància o suspensió dels drets de guarda i educació de progenitors o tutors que exercissin de manera inadequada la pàtria potestat o tutela. Aquests tribunals prenen mesures de protecció sobre infants en situació de vulnerabilitat i de vigilància sobre els seus pares, mares o tutors.³²

Les institucions de menors van començar durant els anys 60. El model heretat de la primera meitat de segle provocava una mala

integració social dels menors, que no sortien de l'entorn i el cercle de marginalitat del que partien quan entraven al sistema, per la qual cosa es va donar pas a un intent reformador del sistema. Aquesta intenció reformista s'estén fins als anys 70. Quan el progrés social i els avenços científics van permetre que la mortalitat infantil desaparegués d'aquestes institucions. Quan la supervivència ja no era una prioritat, i la concepció de la protecció i la disciplina van evolucionar, les institucions van començar a preocupar-se per qüestions de caràcter educatiu i formatiu.³³

La protecció de la infància com a dret constitucional

Amb la Constitució de 1978, la protecció social, econòmica i jurídica dels menors i les seves famílies, va quedar recollida a l'article 39. Aquest canvi va suposar un reconeixement explícit de l'obligació de l'Estat amb els menors d'edat i va provocar una sèrie de canvis legislatius orientats a la protecció integral dels nens i les nenes per part dels poders públics.

En aquestes primeres reformes constitucionals, s'hi va situar la del Codi civil el 1981, en què es plantejaven qüestions com el dret a la personalitat o a la pàtria potestat. Després d'aquesta modificació, es consideren els nens i les nenes subjectes de ple dret, capaços d'exercir actes relatius als seus drets de personalitat. A més, es modifica la institució de

la pàtria potestat, tot incloent l'interès dels fills i la protecció de la seva personalitat com a elements de guia en l'exercici de les obligacions dels pares i les mares. Aquests elements resulten clau en al consideració del nen o nena com a subjectes amb drets propis, inalienables i necessaris de protecció.³⁴

L'any 1987 es va modificar el Codi civil i la Llei d'enjudiciament civil en matèria d'adopció, acolliment i d'altres formes de protecció. Aquesta modificació va introduir elements clau en el canvi de paradigma del sistema de protecció a la infància i l'adolescència. Primer, l'infant deixa de ser responsabilitat exclusiva dels seus progenitors, i l'Estat està obligat a posar en marxa tots els mecanismes i les eines quan aquests incompleixin els

32 Sáez de Santamaría, B., 2016.

33 Soriano, A., 2001.

34 Bartolomé, A., 2014.

seus deures legals per als seus fills o filles. Es passa del concepte d'abandonament al de desemparament. L'acolliment familiar es va configurar com una nova instrucció de protecció familiar, i l'adopció va suposar un element de plena integració. L'interès superior del menor es va fixar com un principi inspirador de totes les actuacions que es desenvolupin amb un nen o una nena.

Les comunitats autònomes, mitjançant l'exercici de les seves competències en matèria d'infància, van desenvolupar la protecció a través de l'elaboració de les lleis de Serveis Socials autonòmics. Aquest fet va suposar la ruptura definitiva amb el model d'assistència tradicional. La desprotecció s'enfoca a partir d'aquest moment des d'un plantejament interdisciplinari, des de l'abandonament, fins al tractament i la prevenció.³⁵ Se supera també la concepció de grans institucions benèfiques aïllades, i s'aposta per establiments i estratègies que fomentin la inclusió social i la reinserció del menor en tots els àmbits de la seva vida.

Amb la ratificació per part d'Espanya de la Convenció de Drets de l'Infant el 1990, moltes de les tendències avançades durant els anys 80 s'institucionalitzen. El reconeixement explícit de l'obligació de les administracions de protegir la infància, l'interès superior del menor com a principi rector de tota actuació sobre un nen o una nena, els requisits de les institucions de tenir cura de menors, el manteniment de la relació amb la família d'origen o els drets dels infants separats de les seves famílies³⁶ es converteixen, així, en part essencial de l'ordenament jurídic espanyol.

La Llei orgànica 1/1996, de 15 de gener, suposa la modernització del Sistema de Protecció dels Menors per adaptar-lo als compromisos que s'havien pres en ratificar la Convenció sobre els Drets de l'Infant. En aquesta llei, l'interès superior del menor o la reinserció familiar de nens i nenes es configuren com a elements clau del sistema de protecció, sistema que pivota al voltant de la família com l'entorn més favorable per al creixement i desenvolupament de qualsevol menor d'edat.³⁷

En aquesta onada de reforma del sistema de protecció de la infància i adolescència adaptant-lo a la Convenció sobre els Drets de l'Infant s'emmarca la Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal dels menors (LORPM), que suposa una autèntica renovació en la concepció jurídica de la justícia juvenil. En aquesta nova regulació, el procés es va flexibilitzar per adaptar-se a la realitat i les necessitats específiques de cada menor, tot enfocant les mesures de reforma en la reeducació i la resocialització, a través d'una intervenció multidisciplinària. Si bé la naturalesa del procés és formalment penal, les mesures que es prenen no poden ser repressives, sinó preventives, orientades per l'interès superior del menor i valorades per criteris més enllà dels jurídics.³⁸

La darrera reforma de la legislació d'infància, les lleis de 2015, va respondre a la necessitat d'actualitzar i reforçar la protecció de la infància i adolescència per alinear-la amb les noves realitats socials i apropar-la més al concepte de protecció definit en la Convenció. Alguns dels avenços significatius

35 Ruiz, C., 2004.

36 Convención sobre los Derechos del Niño, 1989.

37 Picontó, T., 1996.

38 Montero, T., 2009.

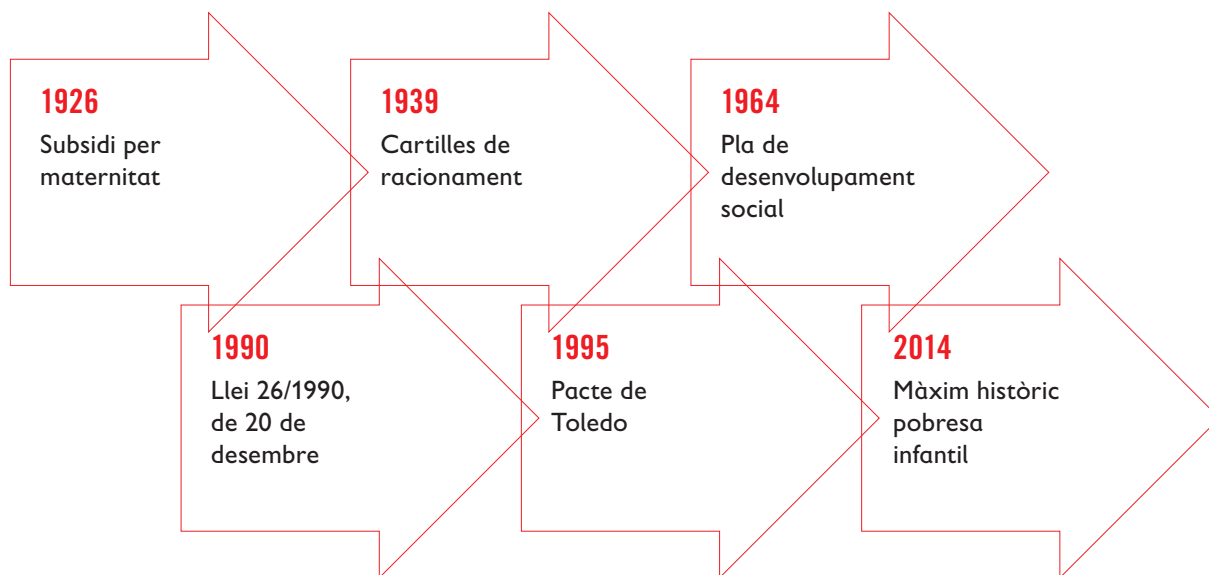
en la protecció de la infància van ser la definició més exhaustiva del que suposa realment l'interès superior del menor, el desenvolupament de la figura de risc (orientat a evitar el desemparament i la formalització del deure de l'Estat de donar suport a les famílies en la protecció i educació dels menors, tal com es recull a la Convenció), la prohibició de la separació de l'entorn familiar justificada únicament per la pobresa dels pares i la declaració dels fills de víctimes de violència de gènere com a víctimes de primer grau.³⁹

No obstant això, la manca de desenvolupament reglamentari i de pressupost específic han dificultat que aquesta reforma legislativa s'hagi desenvolupat per complet. A més, el sistema encara presenta grans reptes en matèria de resposta a les necessitats específiques dels nens i les nenes estrangers no acompanyats, així com en la lluita contra la violència.

³⁹ Llei orgànica 8/2015, de 22 de juliol, de modificació del sistema de protecció a la infància i a l'adolescència; Llei 26/2015, de 28 de juliol, de modificació del sistema de protecció a la infància i a l'adolescència.

3. POBRESA INFANTIL, DESIGUALTAT I PROTECCIÓ SOCIAL

Tot i que l'evolució dels índexs de pobresa infantil en els darrers 100 anys ha estat positiva, arreu de l'Estat la desigualtat continua sent una realitat: avui dia, 1 de cada 3 infants viu en risc de pobresa i exclusió social. Com s'explica que, si la societat en el seu conjunt ha millorat exponencialment en l'àmbit socioeconòmic, continuïn existint aquestes bosses de pobresa infantil? Algunes de les nostres hipòtesis són que els nens i les nenes no són considerats un col·lectiu subjecte de polítiques socials específiques i que no tenen capacitat de vot.

A principis del segle XX, la situació de pobresa, especialment en l'àmbit rural, estava instal·lada de manera permanent en el conjunt de l'Estat. La falta d'una política o planificació agrària clara o la gran desigualtat entre territoris generava grans bosses de misèria.

És precisament a principis de segle quan es comença a conformar el sistema de protecció social, amb una naturalesa clarament contributiva amb prestacions orientades als treballadors. Així, el 1919 es va instaurar el Retir Obrer Obligatori, i entre els anys 1919 i 1923 les societats d'ajuda mútua, que garantien que assegurances de desocupació o maternitat fossin subvencionades per l'Estat. Durant els anys 1920 i 1930 van ser pocs els avenços en matèria de protecció social, entre els quals van ser tres els "riscos socials" a què va donar resposta el sistema: la jubilació (1919), la maternitat (1926) i l'accident laboral (1932). Així, la infància com a tal quedava fora de la protecció social desenvolupada per l'Estat.⁴⁰

⁴⁰ Esteban, M., 1997.

A la Constitució republicana es va recollir explícitament la responsabilitat de l'Estat de crear un sistema d'assegurances socials obligatòries. Les polítiques orientades a lluitar contra la pobresa i la misèria van estar relacionades a promoure canvis en les relacions laborals, la redistribució de la propietat de la terra i l'augment del salari dels treballadors. No obstant això, no es van impulsar mesures específiques que tinguessin com a objectiu la lluita contra la pobresa infantil. La protecció social a la infància es van centrar, tant en aquesta època com en l'anterior, en l'educació i en la resposta institucional a l'abandonament.

Qualsevol impuls reformista i de lluita contra la pobresa va ser radicalment paral·litzat per la Guerra Civil, i després va seguir el període més gran de misèria, fam i pobresa de la història del segle XX a Espanya, la postguerra. Els danys propis produïts per un conflicte bèl·lic (insalubritat, carències habitacionals), units a la situació de guerra a Europa i el règim autàrquic, van suposar que la misèria i la fam s'estenguessin entre la població, tot afectant especialment els nens i les nenes.⁴¹ Aquesta època es va anomenar, «amb el temps, els anys de la fam».⁴²

Davant d'aquesta situació de pobresa i fam generalitzades, el règim franquista va començar a desenvolupar estratègies i mesures orientades a pal·liar aquestes circumstàncies. En aquest sentit, l'Auxili Social va ser l'entitat que es va encarregar en un primer moment d'abastir la població, però poc

temps després, el juny de 1939, es va aprovar la llei que regulava la Comissaria General de Proveïments i Transports, que tenia per objecte "l'obtenció i distribució dels articles de primera necessitat i el fet de prendre totes les mesures necessàries per assegurar el proveïment de la població" (article 21 de la Llei).⁴³ L'Estat intervé així en la producció, el consum i la distribució dels productes de primera necessitat.

L'eina per controlar la distribució va ser la cartilla de racionament. Consistia en una mena de talonari format per diversos cupons en què es reflectia la quantitat i el tipus de mercaderia que es lliurava a cada família. Aquesta cartilla era diferent segons el nivell social, estat de salut i el tipus de treball del cap de família. S'hi recollien una sèrie de productes de primera necessitat a la setmana, teòricament suficient per cobrir les necessitats de les famílies, i s'hi reconeixia a més un suplement de farina i llet per als nens i nenes.⁴⁴ No obstant això, el desproveïment, la mala organització i la corrupció generalitzades van provocar que a la pràctica el proveïment fos irregular, amb productes de baixa qualitat i, en ocasions, en mal estat. Tot això va tenir com a efecte una generació sencera que va créixer desnodrida.⁴⁵ El sistema de racionament va durar deu anys, fins el 1949.

41 Del Arco, 2006.

42 Hernández Burgos, 2013.

43 Virgós Ortiz, M., 1946.

44 Torres, M., 2012.

45 Ibáñez, M., 2014.

Desigualtat social

Pel que fa l'estructura social en aquell moment, Espanya continuava sent la mateixa que durant els anys 30. Fins ben entrada la dècada de 1950, era un estat agrari, amb poc desenvolupament econòmic i social. Per això, era una societat dual, amb la major part de la població a la base de la piràmide social, tot formant grups populars amb poca possibilitat de millorar la seva situació social. La postguerra i les seves mancances van incidir molt negativament en aquesta situació. De fet, l'estraperlo, conseqüència de la corrupció que va envoltar el racionament, va provocar que s'accentuessin encara més les diferències socials, entre una minoria que es va enriquir gràcies a aquesta pràctica i a una majoria que ni tan sols podia accedir a una alimentació bàsica.⁴⁶ Les migracions, primer cap a l'Amèrica Llatina i després cap a Europa, van ser una constant de l'època.

Tot i que no hi haguessin polítiques específiques d'infància, el suport econòmic a les famílies sí que va ser una prioritat del règim franquista. L'any 1943 les ajudes econòmiques destinades tant a la infància com a la vellesa eren les que rebien un pressupost major. Aquesta partida continuà incrementant-se fins que, durant els anys 60, va començar a davallar.⁴⁷

Només amb les millores econòmiques dels anys 60, la situació social va evolucionar, entre d'altres aspectes, perquè van començar

a desaparèixer les diferències entre classes que tan clarament marcava el règim autàrquic. La producció econòmica millorada mitjançant el Pla de desenvolupament econòmic i social, la primera aplicació del qual es produeix entre 1964 i 1967, impulsada pels ministres tecnòcrates i la ideologia del desenvolupament que van adoptar certs càrrecs polítics durant el franquisme, va contribuir a aquest avenç. Aquest Pla incloïa l'aplicació i extensió de polítiques públiques com eren l'alfabetització, la formació professional, l'ampliació de l'ensenyament, el desenvolupament d'àrees deprimides, la creació de llocs de treball, l'expansió de l'habitatge, la seguretat social, l'assistència social...

Amb tot, ni la pobresa infantil era un dels objectius a erradicar, ni hi havia mesures específicament orientades a la infància. A més, com que l'erradicació de la pobresa en si mateixa no era l'objectiu principal del Pla, es van mantenir bosses de pobresa en els sectors socials més aïllats.^{48 49} A finals dels anys 60 i principis dels 70, l'escassetat d'inversions públiques i la fiscalitat regressiva que el franquisme practicava en benefici dels sectors socials de més capacitat econòmica, van provocar una escolarització molt deficient i uns serveis públics i sanitaris pràcticament nuls als suburbis obrers. En aquest període es va produir també el moviment migratori més gran del camp a la ciutat del segle XX, i les ciutats van créixer d'una manera desordenada, i això va provocar un augment

⁴⁶ Ibáñez, M., 2014.

⁴⁷ Del Campo, S. i Rodríguez-Brioso, M., 2002.

⁴⁸ Casado, D., 1990.

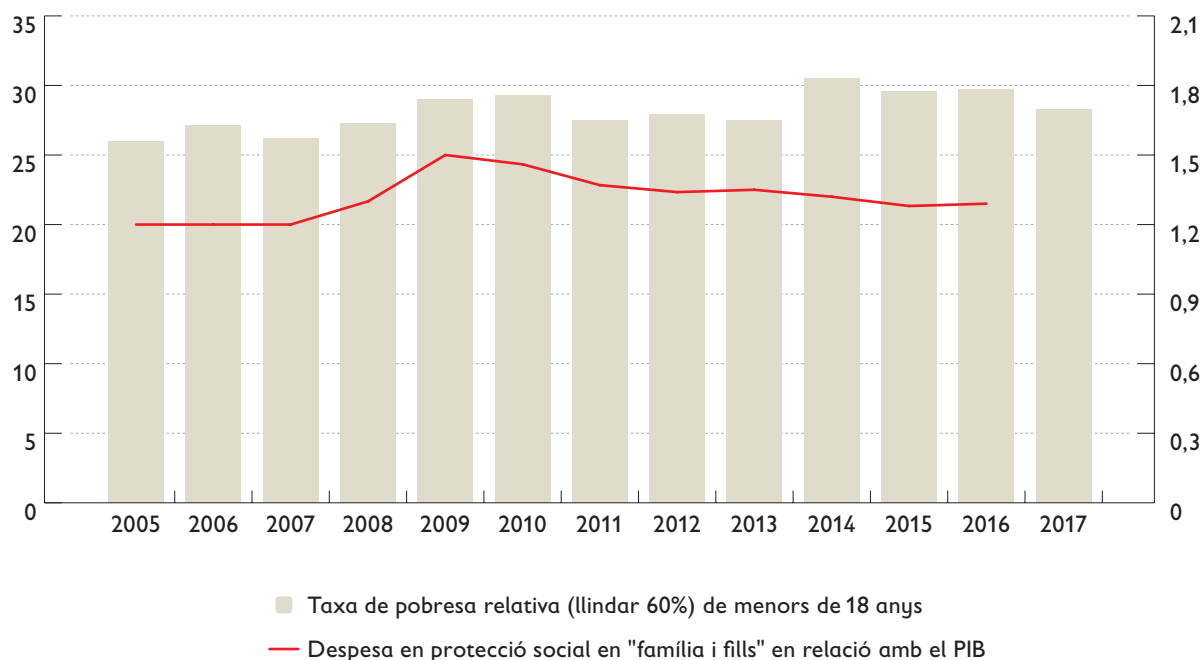
⁴⁹ Paredes, J., 2008.

de la segregació social i l'aparició de barris on la qualitat de la vida de nens i nenes era ínfima.⁵⁰

Tot i aquestes desigualtats, l'economia general va millorar durant els anys 60 i 70. L'obertura econòmica, l'auge del turisme i el desenvolupament del sector serveis, van produir un augment del benestar, la millora de la qualificació professional, un desenvolupament de les classes mitjanes i una tendència cap a la igualtat. En aquesta època es va produir un augment notable de la natalitat i també de l'esperança de vida i una reducció dràstica de la mortalitat infantil.

La millora de la situació econòmica va anar acompanyada d'una reducció de les ajudes prestades a la infància. Així, si l'any 1965 la quantitat de diners aportats a la família era del 2,6% del PIB, deu anys més tard aquesta proporció s'havia reduït a la meitat,⁵¹ és a dir, a millor situació de l'economia menor inversió en família.

Despesa en protecció social en "família i fills" en relació amb el PIB i taxa de pobresa relativa (llindar 60%) de menors de 18 anys. Espanya, 2005-2017

Font: elaboració pròpia.

50 González Martínez, C., 2003.

51 Del Campo, S. i Rodríguez-Brioso, M., 2002.

La protecció social a la infància en democràcia

Aquesta tendència de baixada de la inversió en infància va continuar i es va incrementar des del començament del període democràtic fins a principis dels anys 80. En aquest sentit, el 8 de setembre de 1978 es va aprovar la Llei de l'impost sobre la renda de les persones físiques. De fet, durant els anys 80, Espanya va ser l'únic país del seu entorn en què la desigualtat econòmica i la pobresa es van reduir durant aquesta dècada, fins i tot en un context de taxes de desocupació molt altes.

El 1986 es va promoure la Llei general de sanitat, que va posar les bases per a la universalització de l'atenció sanitària arreu de l'Estat. A més, tot i que en descens, durant els anys 80 van continuar existint prestacions a les famílies, tant en aportacions directes com en espècie i deduccions fiscals.

Entre 1990 i 2001, l'índex Gini, que mesura la desigualtat, va passar de 0,3195 a 0,3249. Tot i l'augment del nivell mitjà d'ingressos i les millores del sistema de protecció social, els nivells de pobresa, també la infantil, es van mantenir elevats. Les prestacions a la infància en aquesta etapa van canviar d'objectiu. Així, amb la promulgació de la Llei 26/1990, de 20 de desembre, de prestacions no contributives (LPNC), la prestació per fill a càrrec va passar a dirigir-se a les famílies més vulnerables.

La crisi econòmica i financera de 2007 va agreujar aquesta situació, tot provocant un nou augment de la desigualtat i la pobresa, del qual encara avui dia, una dècada després, en continuem sentint els efectes.^{52 53} L'índex Gini el 2013 va ser de 0,347, i el 2017 de 0,341.

Quan va esclatar la crisi, Espanya era un dels països de la Unió Europea que menys diner públic invertia en programes específics per a la família i la infància.⁵⁴ Aquesta falta de protecció específica va provocar que no només augmentés la pobresa infantil, sinó que la pobresa severa es cronifiqués: si l'any 2004 un de cada deu menors d'edat pobres estava en situació de pobresa severa (10,5%), l'any 2017 aquest percentatge va augmentar fins al 15%, una tendència creixent i impermeable.⁵⁵

Avui, arreu de l'Estat el 28,3% dels nens i les nenes viu en risc de pobresa, el 2004 aquesta taxa era del 25,5% i el 2014 va assolir el seu màxim històric en situar-se al 30,5%. Tenir descendents és un factor de risc, especialment en models de famílies com les monomarentals, amb un risc de pobresa del 40,6% (19 punts més de la taxa general). Manca una cobertura universal de prestacions monetàries a les famílies amb fills menors d'edat, i les que existeixen no cobreixen els menors en situació de major risc; aquesta prestació és només de 28,5 euros al mes per a les famílies en situació de pobresa relativa i de 49 per a les famílies en pobresa severa.

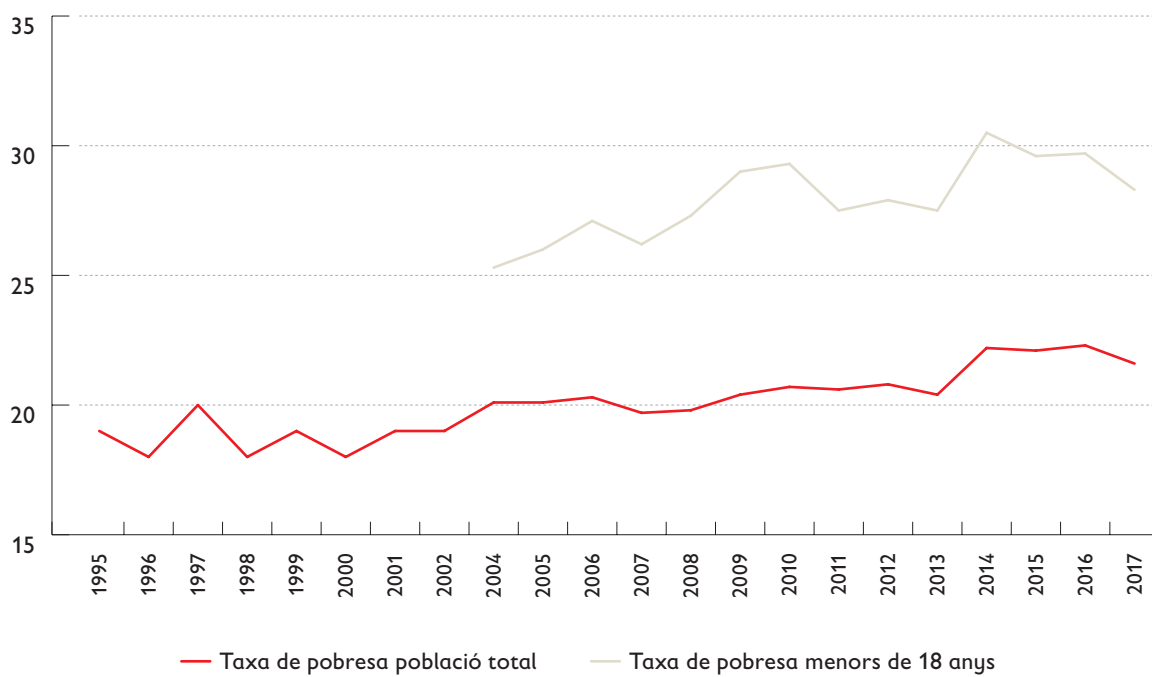
52 Núñez, X. M., 2017.

53 Consejo Económico y Social, 2017.

54 Navarro, V., 2012.

55 EAPN 2018.

Taxa de pobresa en la població total i menors de 18 anys

Font: elaboració pròpia.

Un pacte intergeneracional per a la infància

Sense una política pública dirigida a la lluita contra la pobresa infantil, aquesta continuarà sent una condició crònica arreu de l'Estat.

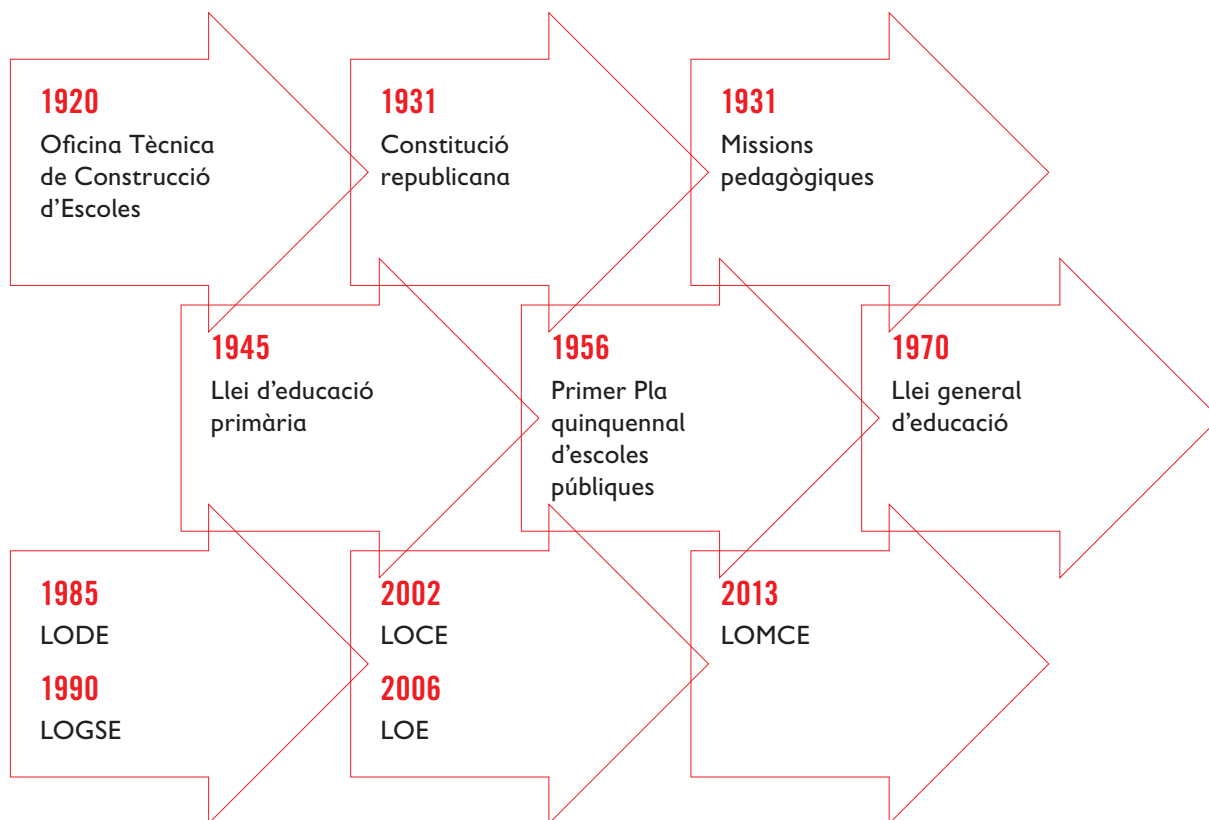
Fins als anys 80 a tots els països de Organització de Cooperació i Desenvolupament Econòmic (OCDE), el risc de caure en la pobresa era major per les persones grans.⁵⁶ Aquesta consideració de la tercera edat com a col·lectiu especialment vulnerable va provocar l'avenç de polítiques socials enfocades a les pensions.

El Pacte de Toledo de 1995, base del sistema de pensions del sistema democràtic actual, parteix precisament de la necessitat de protegir les persones grans, ja que la pobresa tenia el rostre de dona major de 65 anys. Avui comprovem que l'èxit d'aquestes polítiques ha estat clar, ja que el grup de major de 65 és el que presenta menys risc de pobresa. Si des de fa dècades el risc de pobresa amenaça principalment joves, nens i nenes, és necessari un desenvolupament de polítiques i inversions públiques que tinguin per objectiu lluitar contra la pobresa infantil i juvenil.

⁵⁶ Espinosa, M. A., 2016.

4. EDUCACIÓ

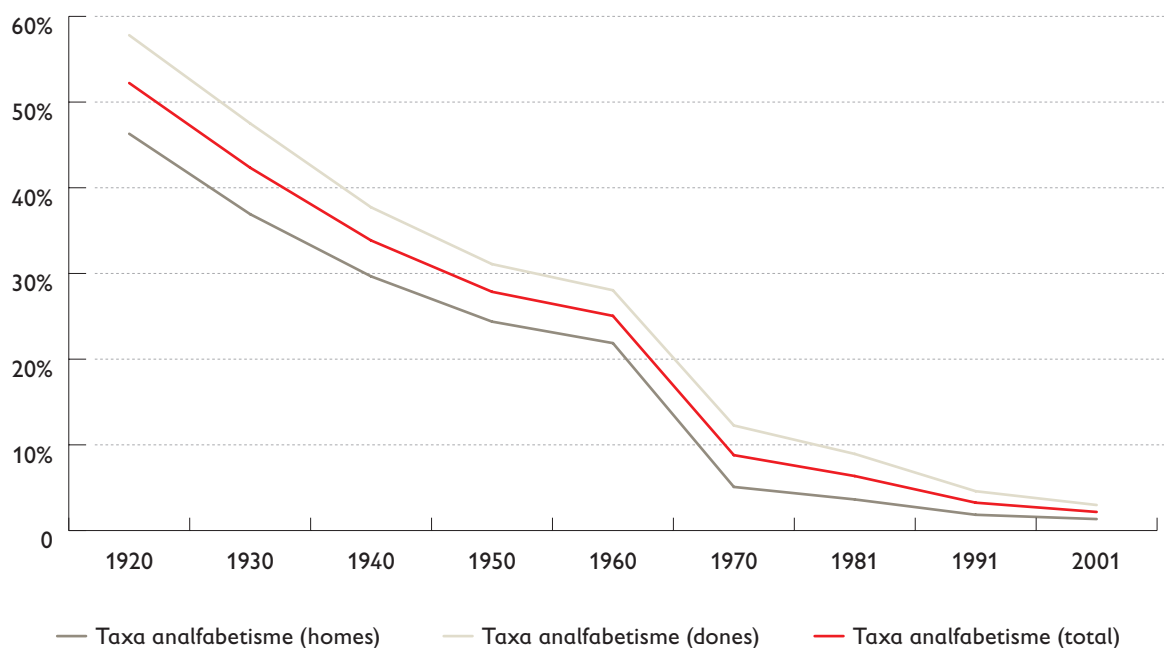

Pot dir-se que l'educació va accedir a la modernitat durant el segle XX. Però aquesta evolució no ha estat regular o pausada. Els esdeveniments històrics i els canvis polítics bruscos del segle passat van impactar de manera crucial en el desenvolupament del sistema educatiu. En qualsevol cas, al llarg de la major part d'aquests darrers 100 anys, la principal preocupació de les autoritats educatives ha estat lluitar contra l'analfabetisme mitjançant l'extensió de l'ensenyament primari fins a arribar a tots els nens i les nenes en edat escolar. Tot i que avui dia aquesta finalitat ha estat assolida, l'educació té molts més

objectius i finalitats, i perquè sigui realment equitativa per a tots els nens i les nenes, encara queda molt per fer.⁵⁷

⁵⁷ Viñao, A., 2004.

Taxes d'analfabetisme. Total i sexes. Espanya, 1920-2001

Evolució taxes d'analfabetisme: de la meitat de la població a un fenomen pràcticament inexistent.
Font: INE, Censos de població i habitatges. Elaboració pròpia.

A principis del segle XX arreu de l'Estat hi havia grans bosses de població sense accés a l'educació, amb altes taxes d'analfabetisme. Al camp, aquesta situació era especialment greu com a conseqüència del model agrari d'explotació extensiva que requeria de gran quantitat de mà d'obra, en moltes ocasions infantil. A més, aquesta falta de formació era major entre les dones que entre els homes, a qui la imposició de rols de gènere tradicionals limitava la seva posició a la llarg i, per tant, no era necessària la seva formació educativa.⁵⁸

La preocupació pel baix nombre d'escoles i els alts nivells d'analfabetisme va provocar diverses reformes legislatives i polítiques públiques. En aquest sentit, des de finals del segle XIX i fins als anys 20, es van desenvolupar diverses legislacions d'educació amb mesures clau per fixar les bases del sistema educatiu, com la creació de places escolars, la implantació de l'escola graduada, l'establiment de l'inspecció primària, la revisió dels plans d'estudi, la incorporació de la despesa d'ensenyament primari als Pressupostos Generals de l'Estat, la dignificació de la figura dels mestres o l'augment gradual de l'edat d'assistència obligatòria a l'escola fins

58 Villanova, M. i Moreno, X., 1992.

a elevar-la als 14 anys.⁵⁹ No obstant això, l'índex de matriculació el 1917 a les escoles públiques era d'1.754.699 sobre una població escolar d'uns 2,8 milions; la resta, doncs, o bé assistien a escoles privades, o bé no rebien instrucció.⁶⁰

Aquests baixos nivells de matriculació, així com el manteniment d'altres taxes d'analfabetisme arreu de l'Estat, van atraure l'interès d'intel·lectuals, polítics i pensadors fins a l'escola primària, considerada un element bàsic per a l'educació del poble. La promoció de l'educació va ser una política comú durant el primer terç del segle XX. Per exemple, durant la dictadura de Primo de Rivera, l'Estat es va implicar directament en la construcció de centres educatius amb la constitució de l'Oficina Tècnica de Construcció d'Escoles el

1920. Seguint l'objectiu clar de dur l'ensenyament primari a tota la població i fer-lo obligatori, es van crear més de 5.000 escoles.⁶¹ En aquesta època, es va aconseguir la igualtat de gènere en la matriculació en ensenyament primari de nens i nenes.

L'acció conjunta de diversos elements com van ser l'augment del nombre d'escoles, el perfeccionament dels mètodes d'ensenyament, la instrucció en casernes i fàbriques, i l'explosió cultural que van suposar els anys 20, van confluïr per reduir l'analfabetisme: va passar d'un 63,79% el 1900 a un 44,75% el 1930.⁶² Tot i això, la quantitat de població sense accés a l'educació continuava sent molt alta.

L'educació durant la República: escola per a tots en un «Estat educador»

El següent gran punt d'inflexió en l'educació arreu de l'Estat va ser la Segona República. Amb postulats polítics i intel·lectuals que situaven l'educació com a element primordial en la formació de ciutadans i ciutadanes i en la regeneració política i social del país, la reforma educativa va ser una senya d'identitat del Govern republicà, que tenia com a objectiu convertir la República en un «Estat educador». La Constitució de 1931 recollia la gratuïtat i obligatorietat de l'ensenyament primari, la laïcitat, la llibertat de càtedra, la consideració de mestres i professors com a

funcionaris públics i el compromís de legislar per afavorir el que avui en diríem «ajudes a l'estudi». El mateix preàmbul del Dret de construcció d'escoles recollia la intenció de «transformar fonamentalment la realitat espanyola fins a aconseguir que Espanya sigui una autèntica democràcia».⁶³

59 Ruiz, E., 2000.

60 González, E., 1988.

61 García, V., 1980.

62 López, A. L., 2017.

63 López, A. L., 2017.

Aquesta reforma passava per garantir el dret a l'educació a través de l'“escola per a tots”, però no limitant-se a la construcció d'infraestructures. L'interès anava també lligat a la qualitat de l'ensenyament, que es basava en la bona formació del professorat. El reciclatge dels mestres que ja exercien, la transformació del magisteri en carrera universitària, un pla de formació especialitzat per als mestres, formació continuada o l'augment del salari van ser eines bàsiques per estendre culturalment l'educació a través dels mestres, més enllà de les dotacions materials.⁶⁴

El pla educatiu i cultural, que transcendia les aules, pretenia modificar les estructures socioeconòmiques, tot formant de manera integral l'individu per garantir una igualtat d'oportunitats, tot destacant la funció social de l'educació i la seva consideració com a dret. A més d'una aposta clara per la laïcitat, es va fomentar la coeducació de nens i nenes a les escoles, amb classes mixtes en què l'ensenyament era el mateix per a ambdós.

La Institució Lliure d'Ensenyament influirà de manera notable a les pautes pedagògiques que caracteritzen el sistema educatiu durant la República, basades en l'aprenentatge de coneixements, habilitats i actituds, l'aprenentatge mitjançant la discussió i el debat o incorporant viatges al camp, al mar o a la muntanya a través de les colònies escolars.⁶⁵ En el marc d'aquest projecte educatiu, l'educació de les classes populars, en particular la dels nens i les nenes residents en zones agrícoles i marineres, es converteixen en

una prioritat.⁶⁶ Les “missions pedagògiques” juguen un paper important en aquesta extensió de l'educació al camp.

Aquest esforç regeneratiu i renovador de l'educació, que seguia la tendència dels anys anteriors, va implicar també un augment significatiu de recursos: el pressupost destinat a la instrucció pública es va multiplicar per vuit entre 1932 i 1935, i el percentatge de la despesa pública destinada a l'educació va passar del 4,2% el 1930 a representar el 7,2% del total el 1935. Les reformes i la inversió en educació van tenir també el seu efecte en el nombre de matriculacions: el nombre d'alumnes matriculats a les escoles nacionals va passar d'1.221.552 el 1908 a 1.691.331 el 1924, 2.078.696 el 1930 i 2.502.322 el 1935 (1.270.766 nens i 1.231.556 nenes). D'aquesta manera, la taxa d'escolarització a les escoles va assolir el 52,9% durant el curs 1934-1935 (53,9% per als nens i 52% per a les nenes).⁶⁷

La Guerra Civil va suposar una paral·lització absoluta de la normalitat de l'educació, ja que aquest és sempre un dels primers drets dels nens i les nenes que es veuen vulnerats durant els conflictes bèl·lics. Tot i l'intent del Govern republicà de mantenir uns mínims educatius a través de les colònies, l'avenç de la contesa va acabar amb aquestes iniciatives.

La Guerra Civil va ser també una guerra contra els mestres de la República, considerats pel bàndol franquista de ser “enverinadors de l'ànima popular”, tal com es recull al BOE del 10 de desembre de 1936. Des del moment

64 Bahamonde, A., 2005.

65 Esteban, A. i Izquierdo, M. J., 2014.

66 Fernández, J. M. i Agulló, M. C.

67 Ruiz, E., 2000.

del cop d'estat, es van cessar tots els mestres a la zona insurreccionada. Aquesta presump-

ció de culpabilitat va implicar en moltes ocasions una repressió violenta i física més enllà de l'administrativa.⁶⁸

La formació de l'esperit nacional a l'educació franquista

Si la República va intentar a través de l'escola d'estendre i incentivar els valors republicans, laics i democràtics, la dictadura va fer el mateix amb els valors confessionals i patriòtics que sostenia. La reforma educativa del franquisme va suposar un trencament total amb el model republicà i amb el seu ideari. De fet, aquells mestres cessats després del cop d'estat havien de sol·licitar el seu reingrés amb una declaració jurada de lleialtat al règim franquista i proves d'adequació ideològica i moral al nou ordre.⁶⁹

En aquest moment, s'aprova la Llei d'educació primària de 1945, en què es recull l'educació separada per sexes a les escoles, la desaparició del bilingüisme i s'atorga un paper educatiu a l'Església en tot allò relacionat amb la transmissió de la fe. Destaca especialment en allò relatiu a aquesta educació segregada per sexe, un ensenyament diferenciat per a les nenes, orientat a preparar-les per a la vida com a mestresses de casa, tot limitant el seu desenvolupament a les tasques de la llar i fomentant una clara subordinació respecte a l'home.⁷⁰

En un fort contrast amb períodes anteriors, el pressupost dedicat a educació va disminuir, i no va ser fins al 1951 que es van recuperar els percentatges en relació amb la despesa pública total de la República. Entre 1939 i 1951 només es van construir unes 6.000 escoles, fet que va suposar un dèficit de llocs escolars que sobrepassava el milió de nens i nenes sense un espai on poder estudiar. A més d'aquesta mancança material de places escolars, hi havia també una manca de mestres. Com a conseqüència d'aquestes circumstàncies, la matrícula en l'ensenyament primari oficial va disminuir durant els primers anys (2.375.911 nens i nenes el 1941). De fet, el 1951, la taxa d'escolarització de la població de 6 a 14 anys encara era del 50%.⁷¹

L'acció de l'Estat en la construcció d'escoles públiques es va reactivar a partir de 1953, any en què s'aprova la Llei de construccions escolars. Poc temps després, el 1956, sorgeix el primer Pla quinquennal d'escoles públiques, en un moment en què es calculava que feien falta 42.000 aules per poder escolaritzar tota la població infantil.⁷² La política de crear i construir escoles es va mantenir durant la dècada següent.

68 Esteban, A. i Izquierdo, M. J., 2014.

69 Esteban, A. i Izquierdo, M.J., 2014.

70 Núñez, X. M., 2017.

71 Núñez, X. M., 2017.

72 De Puelles, M., 2009.

Durant els “anys de desenvolupament” del període 1960-1970, l'avenç en escolarització ja va ser significatiu. El 1967 la taxa d'escolarització total era del 87,8% de la població en edat escolar obligatòria (69,5% a l'ensenyament oficial i 30,5% a la privada).^{73 74} El 1970 es va aprovar la Llei general d'educació de Villar Palasí, que tenia per objecte reformar el sistema educatiu per unificar-lo, fer-lo més flexible, augmentar les taxes de permanència i fer-lo accessible a totes les classes socials. Amb aquesta nova llei s'obre la possibilitat d'educació mixta als centres públics, ajusta el sistema a les noves necessitats econòmiques de la societat, tot ampliant l'obligatorietat fins als 14 anys i anomena aquest nivell educatiu reformat Educació General Bàsica (EGB).

És precisament a partir de 1970 quan la modernització de l'educació s'accelera, en termes d'alfabetització, escolarització i feminització; les taxes d'escolarització de les llars d'infants o escoles maternals era de l'11%; la de pàrvuls del 63%; 100% en els darrers anys d'EGB; 97,3% a setè i 80,4% a vuitè.⁷⁵

⁷⁶ En aquest sentit, la igualtat de gènere a la matriculació en educació secundària es va assolir el 1976.⁷⁷ Malgrat tot, a la mort de Franco el 82% de la població no superava els sis anys d'escolarització i la despesa pública en educació era de l'1,7% del PIB. El 24% de les dones eren analfabetes enfront del 17% dels homes.

La transició del model educatiu, un acord de mínims

Durant la transició es planteja la necessitat de reformar el sistema educatiu, tot adaptant-lo al nou model polític i de país que es pretenia construir després de la dictadura. S'estableixen mesures de consens, com el reconeixement exprés del dret a l'educació i la llibertat d'ensenyament, l'obligatorietat i gratuïtat de l'educació bàsica, el desenvolupament de la personalitat dins del respecte als valors democràtics com a finalitat de l'educació o la supervisió i homologació de l'educació i els centres escolars pels poders

públics. La igualtat de gènere en l'accés i gaudi de l'educació es converteix també en un element clau de canvi en aquest moment. La Constitució de 1978 va fixar aquests principis i els va diferenciar del model anterior i, amb el desenvolupament del nou model territorial, es van transferir les competències en educació a les acabades de crear comunitats autònomes.

És també amb el començament del període democràtic quan es va iniciar la reflexió al voltant de la incorporació en el sistema educatiu de grups de nens i nenes especialment

73 Ruiz, E., 2000.

74 García, V., 1980.

75 Viñao, A., 2004.

76 Ruiz, E., 2000.

77 Ruiz, E., 2000.

vulnerables. Un clar exemple n'és la inclusió de la infància amb discapacitat en el sistema educatiu, que va avançar per la via marcada per la Llei 13/1982 d'integració social dels minusvàlids (LISMI).⁷⁸

Amb l'Estat democràtic va començar una època de reformes legislatives en matèria d'educació que es manté fins als nostres dies, tot evidenciant una clara falta d'acord polític i consens al voltant de l'educació.

El 1985 el Govern socialista va aprovar la Llei orgànica del dret a l'educació (LODE). En aquesta llei queda reconeguda la llibertat de càtedra dels professors, el dret d'elecció de les famílies de centre diferent als creats per l'Estat i el dret al fet que els fills i les filles rebin formació religiosa d'acord amb les seves conviccions, integritat i dignitat personals; a ser valorats de manera objectiva; a participar en el funcionament del centre; a rebre ajudes per compensar mancances i a la protecció social. Es reconeix també el dret de reunió de tots els membres de la comunitat educativa i el dret d'associació d'alumnat i famílies. És en aquesta reforma legislativa on s'introdueix la possibilitat de sostenir amb fons públics certs centres privats, amb la qual cosa apareix l'escola concertada. Tot i que en aquesta llei s'implanta l'educació mixta, no es prenen mesures més profundes per lluitar contra les desigualtats de gènere dins l'escola i l'educació.⁷⁹

El 1985 es va aprovar el Reial decret d'ordenació de l'educació especial, en què es recull expressament la necessitat d'escolaritzar en centres ordinaris les persones amb discapacitat a través de suports individuals específics. Es planteja l'excepcionalitat dels centres d'educació especial per a aquell alumnat que tingui unes característiques que no facin possible la seva escolarització ordinària.⁸⁰

El 1990 s'aprova la Llei orgànica d'ordenació general del sistema educatiu (LOGSE). En aquest moment s'estableix una nova ordenació de l'educació infantil (dels 0 als 6 anys) que la conforma com el primer nivell del sistema educatiu, tot i no ser obligatòria. Aquest reconeixement va suposar un gran avenç en l'educació infantil, ja que va regularitzar l'atenció de nens i nenes dins un marc curricular clarament orientat a fomentar el desenvolupament de les seves capacitats intel·lectuals, afectives, socials i físiques, així com la inclusió d'uns nivells mínims de qualitat en aquesta etapa educativa.⁸¹ L'escolarització bàsica obligatòria es reconeix com a gratuïta, integral, cíclica i comprensiva, i s'amplia fins als setze anys, tot dividint-la en ensenyament primari (de 6 a 12) i ensenyament secundari obligatori (dels 12 als 16).⁸²

Aquesta llei incorporarà també els principis de normalització i integració dels nens i les nenes amb discapacitat, tot referint-se a aquest col·lectiu específicament en la llei i reconeixent les adaptacions curriculars i

78 Casanova, M. A. i Cabra, M. A. 2009.

79 Núñez, X. M., 2017.

80 VV.AA., Universidad Internacional de Valencia, 2014.

81 González, M. J., 2012.

82 Ruiz, E., 2000.

suports especials necessaris per superar les seves diferències o els problemes de desenvolupament o aprenentatge.⁸³

Aquesta llei intentarà també fomentar la igualtat entre nens i nenes, amb esforços més enllà dels centres mixtos. En aquest text sí que s'hi inclou la definició d'objectius, competències i coneixements que estaven orientats a desenvolupar un ensenyament allunyat dels estereotips de gènere. Malgrat tot, i durant molts anys, elements clau en l'ensenyament com els llibres de text, continuen perpetuant estereotips i rols de gènere i sexuals basats en models i prejudicis sexistes.⁸⁴

Cal destacar en aquest punt que, tot i les dificultats a les quals les nenes van enfrontar-se en l'accés i l'exercici de l'educació durant el franquisme, moltes de les quals van ser heretades per la transició, el progrés educatiu de les dones arreu de l'Estat ha estat notable. El seu nivell educatiu ha augmentat a un ritme superior al dels homes: entre 1977 i 1998, el percentatge de dones amb estudis secundaris es va multiplicar per cinc, així com el percentatge amb estudis superiors. A més, des de 2001, el nombre de dones d'entre 15 i 64 anys amb educació secundària o terciària sobrepassa el dels homes, cosa que provoca una bretxa de gènere de 4,20 punts percentuals el 2012.^{85 86}

El 2002 va tornar-se a produir una reforma educativa. El govern del Partit Popular va aprovar la Llei orgànica de qualitat d'educació (LOCE). Aquesta llei va mantenir l'estructura anterior d'escolarització obligatòria, però

introdueix l'elecció d'itineraris primerencs segons el rendiment de l'alumnat. També es va imposar la obligatorietat de l'estudi de la religió o la seva alternativa i es va atorgar un caràcter assistencial a l'educació de 0-3. Tan sols quatre anys després, i amb el partit socialista de tornada al govern, es va provar la Llei orgànica d'educació (LOE) el 2006, que va mantenir l'estructura bàsica del sistema de cursos i etapes, tot convertint l'assignatura de religió en optativa i no computable, i incloent al currículum les competències bàsiques i l'assignatura d'educació per a la ciutadania. Des dels col·lectius de discapacitat es considera que l'augment de l'autonomia als centres millora la capacitat d'inclusió de l'alumnat amb discapacitat.

La crisi econòmica de 2007 va tenir greus efectes en el sistema educatiu. Les polítiques d'austeritat que van afectar qüestions com les classes de reforç, les ràtios alumne-professor o les ajudes a l'estudi, van implicar que aquesta reducció d'inversió pública hagués de ser compensada per la despesa de les famílies.

El 2013, i de nou per un canvi polític, el Govern popular va aprovar la Llei orgànica per a la millora de la qualitat educativa (LOMCE o Llei Wert). Com assenyala l'OCDE, la introducció d'itineraris diferenciats des de l'etapa obligatòria afecta negativament les oportunitats de l'alumnat en situació de desavantatge, mentre que l'oferta basada en la demanda social pot generar segregació escolar. En aquests moments, en igualtat de rendiment a PISA, un infant de família de baix nivell so-

83 VV.AA., Universidad Internacional de València, 2014.

84 Núñez, X. M., 2017.

85 Núñez, X. M., 2017.

86 Ruiz, A., 2000.

cioeconòmic repeteix curs sis vegades més que un de família d'alt nivell, la diferència més elevada de tota l'OCDE.

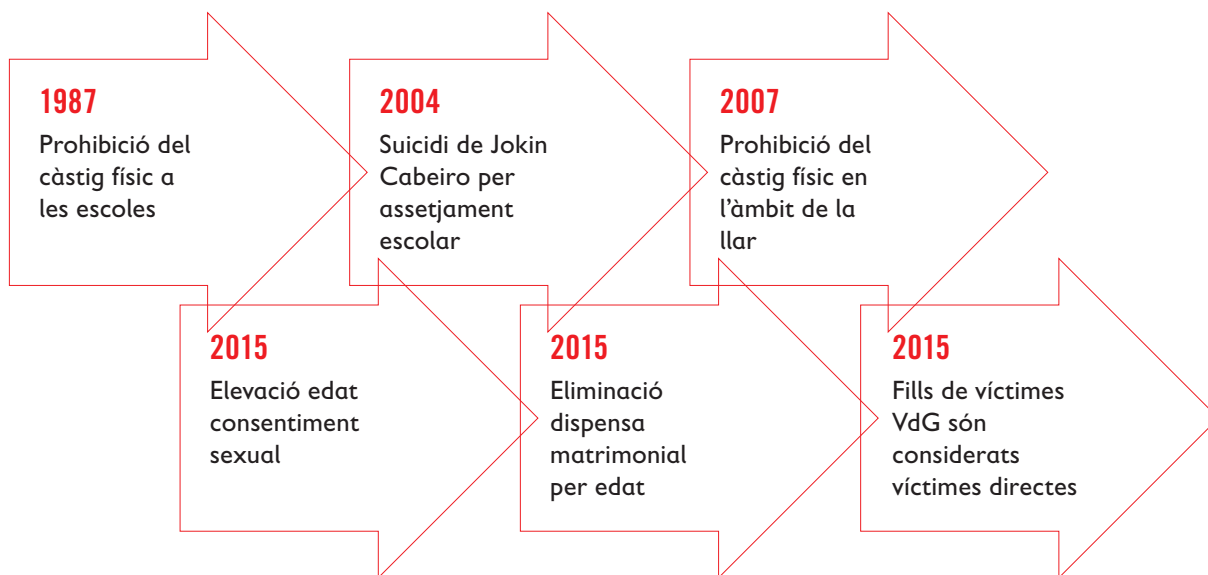
Tot i els avenços en matèria educativa que han tingut llocs durant els darrers 100 anys, la situació de l'educació arreu de l'Estat continua sent millorable. El sistema educatiu no resulta equitatiu per a tots els nens i les nenes, ja que les seves trajectòries formatives depenen en gran mesura de l'origen socioeconòmic del qual provenen. L'educació bàsica és un requisit necessari, però insuficient, per

aconseguir la inclusió plena de tot l'alumnat. Així, l'abandonament escolar abans de completar l'educació secundària obligatòria, sobretot entre l'alumnat més desfavorit, és el gran repte.

Potser tenim les taxes més altes d'alfabetització i matriculació en ensenyament bàsic de la història, però sense polítiques educatives consensuades i que mirin a les generacions futures, l'equitat educativa encara queda lluny.

5. VIOLÈNCIA CONTRA LA INFÀNCIA

La violència contra la infància ha estat una constant en els darrers 100 anys de la història arreu de l'Estat. A la tolerància social davant certes formes de violència com el càstig físic, s'hi afegeix l'ocultació i el secretisme que n'envolta d'altres, com l'abús sexual, o fins i tot el negacionisme sobre formes de violència com l'assetjament escolar. Les dades històriques sobre violència contra la infància i l'adolescència són escasses, ja que fins fa poc no s'havia considerat d'una manera integral. L'única cosa que se'n pot extreure són pinzellades sobre aquesta realitat a través de testimonis, canvis legislatius i estudis.

Durant la Guerra Civil i el franquisme, certes formes de violència sexual contra nenes i adolescents van ser una constant durant els anys del conflicte, tot utilitzant-se en moltes ocasions com una arma de guerra entres ambdós bàndols. En la repressió de la postguerra, la violència sexual va ser també

utilitzada com a arma de control amb moltes dones i adolescents del bàndol vençut, en ocasions pel fet de ser parelles, filles o germanes de l'«enemic». En testimonis i documents de l'època queda evidenciat que la misèria i la fam de l'època van potenciar la prostitució infantil i adolescent.

El càstig físic era habitual en tots els aspectes de la vida del nen o la nena. En el si de la família o a l'escola era utilitzat com una forma de correcció educativa. Des dels cops de regla a la mà, bufetades, cops al cap, pessigades, sostenir pes a les mans o fins i tot aixecar-los amb les orelles, eren experiències habituals entre els nens i les nenes que anaven a l'escola durant els anys 50, 60 i 70.⁸⁷ De fet, la prohibició del càstig físic a les escoles no va arribar fins el 1987.

⁸⁷ Guichot-Reina, V., 2010.

Respecte al càstig físic en l'àmbit de la llar, era una manera d'educar i corregir plenament utilitzada i aplicada durant el segle XX. Fins i tot en democràcia, tot i que es recollia al Codi penal la prohibició de qualsevol forma de violència contra la infància en la seva reforma de 1985, el Codi civil continuava mantenint en els seus articles 154 i 268 que “els pares podran corregir raonadament i moderadament els seus fills”, cosa que implicava a la pràctica que el càstig físic i psicològic es considerés una correcció moderada i no una forma de violència. De fet, fins a la dècada de 1980, gairebé no existeixen estudis d'investigació que tractin els maltractaments a la infància.⁸⁸

No és fins el 2007, divuit anys després de la ratificació d'Espanya de la Convenció de Drets de l'Infant i després de nombroses peticions del Consell d'Europa i el Comitè dels Drets de l'Infant, quan es prohibeix el càstig físic a la llar. Encara avui dia, són constants les polèmiques que envolten aquesta prohi-

bició i estesa la creença que el càstig físic és una forma de violència tolerable. Així es recollia en un estudi del CIS del 2018 sobre actituds i opinions sobre la infància, que va posar de manifest que el 59,9% de la població considerava que «una bufetada a temps pot evitar més tard problemes més greus».⁸⁹

La violència contra la infància i l'adolescència LGBTI també ha estat una constant normalitzada i justificada. Les lleis que castigaven l'homosexualitat (de 1945 i 1970) durant el franquisme i els primers anys de democràcia eren aplicables també als menors d'edat, amb penes de fins i tot l'ingrés a presó o centres de reforma. Aquestes lleis es van aplicar principalment a homes i adolescents homosexuals i transsexuals, molts dels quals van ser víctimes de violència sexual i violacions quan, encara sent menors d'edat, entraven a la presó com a “presos socials”, a més de les humiliacions i la violència física que patien durant les detencions.⁹⁰

88 Arrubarrena, M. I. i De Paúl, J., 2011.

89 CIS 2005, citat per Rosser, A., 2018.

90 Gaetano Pira, L., 2018.

El tabú de l'abús sexual que es manté fins a dia d'avui

L'abús sexual a la infància era, fins als anys 60, considerat poc freqüent, i es limitava a fets que passaven fora de la mateixa família, amb agressors com a desconeguts i nenes com a víctimes, moltes vegades considerades provocadores de l'agressió. En el Codi penal anterior a la democràcia, existien dues figures que s'assemblaven al que avui dia considerem el delictes d'abusos sexuals, emmarcats en el títol de «delictes contra l'honestedat»: el delictes d'estupre i el d'abusos deshonestos, a més del de violació. Qualsevol relació sexual amb una jove menor de 12 anys es considerava violació, l'estupre era la relació sexual mitjançant engany d'una jove menor de 23 anys, i els abusos deshonestos consistien en “atemptats contra el pudor” però sense «intenció de jeure». Totes aquestes figures només suposaven com a víctima la dona. Com a delictes que tenien com a víctimes específiques nens i nenes, es recollien els delictes de prostitució i corrupció de menors d'edat.⁹¹ Durant la dictadura de Primo de Rivera es va utilitzar l'abús de menors com a justificació per condemnar homosexuals. Durant la República, tot i la preocupació per l'educació dels nens i les nenes, les condemnes per abusos deshonestos van continuar sent molt baixes i no es plantejaven com a problemàtica ni prioritat públiques.⁹²

De fet, la qualificació de les relacions sexuals amb menors d'edat com a abusos sexuals ha estat relativa al llarg dels darrers 100 anys. És important recordar que, fins l'any 2015, l'edat de consentiment sexual estava marcada als 13 anys, i que el matrimoni de persones menors d'edat continua recollint-se a l'ordenament jurídic espanyol (tot i que des de 2015 només poden fer-ho els menors emancipats amb autoritat del jutge).

Tot i que ara per ara no hi ha una base de dades com la que sí que existeix en altres països com els EUA, la tendència sembla indicar que entre els anys 60 i 90 els abusos sexuals a menors comesos en espais religiosos de diferent tipus van ser més comuns del que, fins fa poc temps, la societat considerava.⁹³

És a partir dels anys 60 quan es van començar a dur a terme estudis sobre la importància clínica i la incidència dels abusos sexuals a la infància, tot i que molt limitats.⁹⁴ Encara més, no va ser fins el 1994 quan es va fer la primera i única macroenquesta sobre violència sexual patida en la infància i l'adolescència. D'altres formes de violència, com l'assetjament escolar, no comencen a ser estudiades ni considerades com a fenomen arreu de l'Estat fins a principis dels 2000. Va ser a partir del primer cas de suïcidi per assetjament escolar registrat per als mitjans de comunicació, el de Jokin Ceberio el 2004, quan aquesta problemàtica ocupa un lloc en l'agenda pública.

91 Sáez Martínez, G. J., 2015.

92 Sáez Martínez, G. J., 2015.

93 Cortés, J. I., 2018.

94 López, F., 1995.

A partir d'aquest cas van començar a desenvolupar-se més estudis sobre aquesta forma de violència, així com a despertar-se l'interès de les administracions públiques per aquesta problemàtica, les quals comencen a preocupar-se per la seva erradicació.

Save the Children es va sumar l'any 2016 a aquesta preocupació i, amb l'objectiu de dimensionar el seu abast i fer visible la seva condició de forma de violència, va publicar l'informe Jo a això no hi jugo. Al marge d'identificar que el 9,3% de la població infantil pateix assetjament escolar i el 6,9% ciberrassetjament, s'evidencia que la resposta de les administracions i la comunitat educativa era lluny de ser l'adequada per fer front a un assumpte d'aquestes dimensions.

Sembla que la tendència cap a aquesta percepció i el tractament de la violència contra la infància ha evolucionat durant els darrers

anys. Les lleis de 2015, per exemple, van suposar un gran avenç en la protecció dels nens i les nenes davant la violència. A més de les ja recollides (l'augment de l'edat de consentiment sexual i l'edat de matrimoni), es va incloure els nens i les nenes fills de víctimes de violència de gènere com a víctimes directes, de manera que els és d'aplicació la llei de 2004.

No obstant això, queda molt per fer. El darrer any del qual en tenim dades, hi va haver més de 4.500 denúncies per violència sexual contra la infància i més de 4.800 per maltractaments. La LGTBIfòbia continua sent la principal causa d'assetjament entre menors i la violència de gènere continua cobrant-se víctimes mortals entre nens i nenes.

Estimem que, en els darrers set anys, 118 nens i nenes han mort per causes violentes.

6. INFÀNCIA EN MOVIMENT

Durant els darrers 100 anys, Espanya ha passat de ser un país d'origen de nens, nenes i joves migrants a ser un país de destí. Aquest canvi de tendència demostra que la infància que migra ho fa motivada per la recerca d'un futur millor o fugint d'un origen perillós i en conflicte.

El "somni americà" va calar en l'imaginari de finals del segle XIX i principis del XX. Entre els anys 1880 i 1930, prop de 3 milions i mig de persones van abandonar Espanya per "fer les Amèriques", més de 2,5 milions durant les primeres tres dècades del segle XX.⁹⁵ Latinoamèrica era percebida como un lugar en el que se podía conseguir fortuna con facilidad, y motivó a que una gran cantidad de hombres jóvenes y solteros, muchos de ellos adolescentes, provenientes del mundo rural, emigrasen. Esta emigración se caracterizaba por altas tasas de retorno y por el ahorro

y envío de remesas.⁹⁶ Creuar l'Atlàntic per cercar fortuna va ser una opció comú per als adolescents de principis de segle.

Espanya no és un país aliè a l'exili com a conseqüència de la violència. El següent fenomen migratori més important en els darrers 100 anys arreu de l'Estat va ser l'emigració massiva de població durant la Guerra Civil. El temor a la violència que es va produir tan bon punt va haver-hi el cop d'estat de 1936, va provocar un moviment poblacional massiu de moltes famílies, marcat per la fugida i l'abandonament de les seves llars. Aquesta migració forçosa va ser especialment dura per als nens i les nenes, els integrants més vulnerables de les famílies. El Govern de la República va tenir com un dels objectius durant la guerra la protecció a la infància, la qual cosa va dur al fet que una de les seves principals polítiques consistís a enviar nens i nenes a altres països.

⁹⁵ Fundació CEDEAL, 1992.

⁹⁶ Naranjo, C., 2016.

El 1937, 33.000 nens i nenes van ser evacuats a territori estranger a països com l'URSS, Mèxic, Dinamarca, Holanda, Suïssa, França, Bèlgica o el Regne Unit.⁹⁷ En aquest context, Save the Children va ajudar al fet que nens i nenes sortissin del País Basc cap a Anglaterra. Quan es va acabar la guerra, un nombre indeterminat d'infants van ser repatriats de tots aquests països pel Govern franquista per ser en la seva majoria institucionalitzats o donats en adopció a famílies afins al règim.⁹⁸ Paral·lelament, d'altres molts infants i adolescents van acompanyar les seves famílies a l'exili polític que van seguir a l'acabament de la guerra.

Un altre gran moviment poblacional, però en l'àmbit intern, va ser el de l'emigració del camp a la ciutat. Si bé aquest moviment va ser constant a principis de segle i durant els anys 40, aquesta migració va adquirir un assoliment extraordinari durant el període

1951-1960. Durant aquests anys, 2,3 milions de persones es van traslladar del món rural al nou món urbà que començava a crear-se. Aquesta migració interna va ser principalment provocada per les males condicions dels municipis rurals i el poc desenvolupament econòmic del sector agrari.⁹⁹

Durant els anys 50, Amèrica es va convertir de nou en un destí migratori, tot arribant als 40.000 emigrants anuals. Durant els 60, amb tot, el destí de la migració d'arreu de l'Estat va passar a ser el centre i el nord d'Europa, que es va convertir en un fenomen massiu des de 1961. Aquesta emigració, motivada per causes econòmiques, va consistir en l'exportació de mà d'obra barata que no només alleugeria la pressió del mercat laboral a Espanya, sinó que garantia l'enviament de remeses.¹⁰⁰ Aquesta etapa de migració es va reduir quan la situació econòmica va començar a millorar durant la dècada dels 70.

97 González Martínez, C., 2003.

98 Aragüés Estragués, R. M., 2015.

99 Paredes, J., 2008.

100 González Martínez, C., 2003.

Espanya, de país d'emigració a país de destí

No és fins els anys 90 quan Espanya passa de ser un país emissor de migració a ser un país de destí. Aquest canvi en la tendència migratòria fa que, avui dia, la població amb nacionalitat estrangera resident arreu de l'Estat representi el 9,5% del total, i que el 8,6% de l'alumnat del sistema educatiu no universitari tingui nacionalitat d'algun país estranger.

En un primer moment, Espanya va rebre l'arribada d'homes i dones d'origen llatinoamericà i del nord de l'Àfrica que es van anar incorporant a sectors laborals molt específics, com el de les cures, els serveis i l'hostaleria. Avui sabem que gairebé el 30% del creixement econòmic experimentat per l'economia espanyola en el decenni 1996-2005 va tenir com a causa les contribucions d'aquesta població migrant. És molt probable que una tercera part de l'augment en la taxa d'ocupació de les dones espanyoles en aquest mateix període tingués com a causa la incorporació de les dones d'origen estranger a professions relacionades amb les cures. A la vegada que van augmentar els fluxos migratoris regulars, Espanya també va assistir a l'augment d'arribades per via marítima de persones migrants i refugiades, majoritàriament nacionals de països de l'Àfrica subsahariana. Aquesta migració va assolir el seu màxim en l'anomenada crisi dels "cayucos" el 2006, any en què van arribar per mar unes 40.000 persones.

En aquest context de país d'arribada, destaca la presència de menors estrangers no acompanyats, un col·lectiu format per infants i adolescents procedents de països com el Marro, Argèlia, Senegal, Mauritània, Costa

d'Ivori i Mali, que busquen arreu de l'Estat i a Europa poder llaurar-se un projecte de vida. Empesos per situacions de desemparament i abusos, contextos de violència, persecucions o conflictes i falta d'oportunitats de vida dignes i sostenibles, aquests nens, nenes i joves busquen un lloc on desenvolupar el seu potencial. Seguretat, pau, bon tracte, educació i oportunitats són els elements que conformen el "somni europeu", l'objectiu a assolir després dels seus viatges llargs i perillosos. Després de la ratificació de la Convenció dels Drets de l'Infant, aquests menors que migren sols han de ser tutelats per l'Administració del país on arriben, tot tenint les institucions estatals l'obligació de garantir la protecció, seguretat i igualtat de tracte d'aquests menors que no tenen una persona adulta protectora que els acompanyi. A més, en aquests processos de protecció i tutela, la seva condició de menors ha de prevaldre sobre la seva condició d'adults.

L'augment de les arribades de nens i nenes que migren sols, sumat a l'adquisició d'obligacions per part de les administracions en matèria de protecció, fa que la infància en moviment comenci a fer-se present en els sistemes de protecció autonòmics, amb variacions de pics i davallades durant els darrers 20 anys. Fa exactament una dècada, hi havia uns 7.000 nens i nenes migrants en els sistemes de protecció, el mateix nombre que el 2017. L'any passat s'estima que aquest nombre va incrementar fins als 13.000, la xifra més alta assolida. Tot i que sigui la xifra més alta registrada de menors estrangers no acompanyats, recordem que, des del darrer

any que hi ha dades oficials, la xifra total d'adolescents entre els 15 i 19 anys era de 2.155.056.¹⁰¹

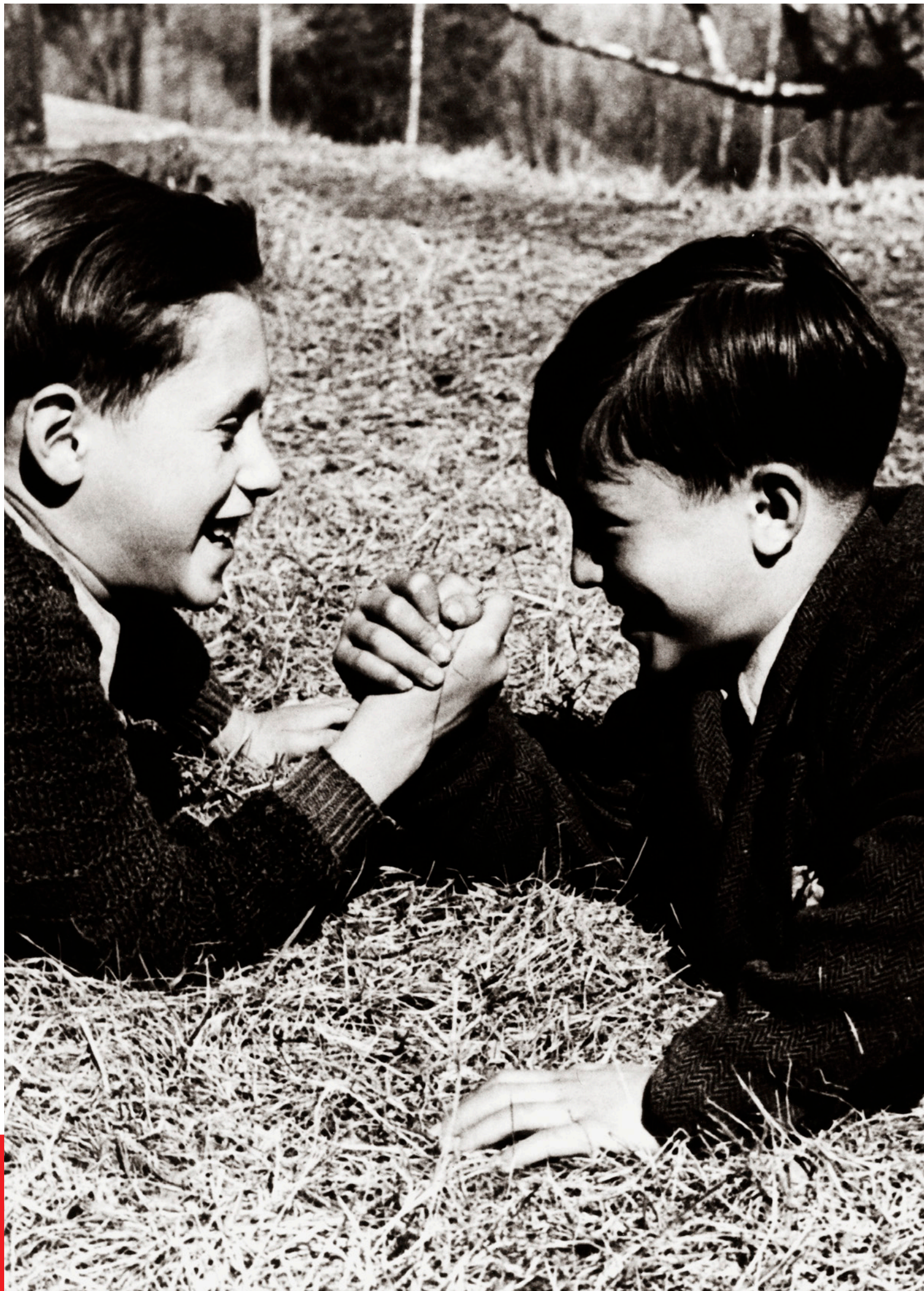
Tot i ser un fenomen de caràcter estructural, tant per la persistència en el temps com per l'estabilitat dels perfils acollits als centres de protecció i, malgrat els molts anys de convivència, les institucions encara no han aconseguit adaptar els seus recursos a les necessitats específiques d'aquest col·lectiu. En aquest sentit, el sistema no compta amb mediadors culturals i falla a l'hora de detectar i protegir nens i nenes de perfils especialment vulnerables, com les víctimes del tràfic de persones.

En els darrers anys, Espanya ha passat també de ser terra de fugida a terra de refugi: l'any 2018 hi va haver 54.000 sol·licituds de protecció internacional de famílies, infants i adolescents.

Els motius pels quals arriben són els mateixos que van empènyer la infància i adolescència espanyoles a emigrar en el passat. Aquesta nova tendència porta lligades grans oportunitats per al futur de l'Estat, tant en termes de desenvolupament cultural i social, com econòmic i demogràfic.

Menys de 100 anys després que ho fessin d'altres països amb els nens i les nenes espanyols, Espanya té el deure d'acollir els qui ara truquen a la seva porta per cercar un futur.

101 INJUVE 2015.

7. DESPRÉS DE 100 ANYS... QUÈ QUEDA PER FER?

L'evolució de la situació de la infància i adolescència durant els darrers 100 anys arreu de l'Estat ha estat, indubtablement, positiva. No obstant això, els reptes als quals s'enfronten els nens, les nenes i els adolescents actualment

continuen sent massa nombrosos, i és necessari donar-los solucions. Com hem vist, sense lideratge ni polítiques públiques adequades, els drets de la infància no poden millorar. I no podem esperar uns altres 100 anys perquè siguin respectats.

Pobresa

Com hem pogut comprovar al llarg d'aquest repàs per la història de la infància arreu de l'Estat, la situació general de benestar social ha millorat considerablement. Malgrat tot, les bosses de pobresa continuen existint i afecten especialment els infants.

Encara avui dia, el 28,3% dels nens i les nenes viuen en risc de pobresa; el 15,5% dels quals en pobresa severa. Aquests infants presenten pitjors condicions de salut (més obesitat, més problemes bucodentals) i els seus resultats i opcions educatives estan molt més limitats. Amb un cost estimat de criança d'entre 500 i 600 euros mensuals, avui dia per a moltes famílies prendre la decisió de tenir un fill o una filla augmenta el risc de caure en la pobresa. Entre els infants més vulnerables hi ha els que pertanyen a llars monoparentals, que suposen ja el 10,3% de totes les llars arreu de l'Estat. D'aquestes llars, 8 de cada 10 estan encapçalades per dones i el 49% està en risc de pobresa i exclusió, una xifra molt superior als altres tipus de llars.

En ple any 2019, no podem tolerar que existeixin sectors de la població abocats a la pobresa. Necessitem un compromís clar dels poders públics per acabar amb la pobresa infantil, amb polítiques específiques i enfocades a erradicar-la.

Per això, des de Save the Children, com a organització que vol ser part del canvi en la història de la nostra infància, sol·licitem:

- **Augment de la prestació per fill a càrrec.** Fins a assolir l'any 2022 els 1.200 euros anuals per cada nen o nena (menors de 18 anys). Aquesta ajuda estarà condicionada a un límit d'ingressos basat en els llindars oficials de pobresa.
- **Certificació de famílies monomarentals.** Establir un únic concepte de família monomarental per a totes les administracions, suficientment flexible perquè es tinguin en compte les diverses situacions en què poden trobar-se famílies d'aquest tipus, però que faciliti el desenvolupament de polítiques específiques per a aquest col·lectiu.
- **Mesures de conciliació per a les famílies.** Augment dels permisos de maternitat i paternitat, flexibilitat horària i augment de les ajudes per tenir cura de fills i filles.

Educació

Com hem assenyalat en el capítol relatiu a l'educació, l'actual sistema educatiu no resulta equitatiu per a tots els nens i les nenes, ja que les trajectòries educatives depenen en gran mesura de l'origen socioeconòmic d'on provenen. Per exemple, els infants del nivell del quintil de renda més baixa tenen sis vegades més probabilitat de repetir de curs que aquells de famílies amb més recursos econòmics. Completar avui una educació secundària postobligatòria és el mínim per poder accedir a oportunitats de vida dignes. Malgrat això, els joves del nivell més baix de renda abandonen prematurament l'educació un 27% més que aquells més afavorits.

Tot i aquestes dificultats, el sistema de beques no respon als que més ho necessiten. Per exemple, el 25% d'adolescents de batxillerat i formació professional (FP) amb baixos recursos (quintil 1) no reben beca tot i estar en el nivell socioeconòmic per rebre-ho. A més, Espanya és el sisè país amb més segregació escolar per origen social d'Europa. La separació a diverses escoles per nivell socioeconòmic arreu de l'Estat ha augmentat un 13,4% en els darrers deu anys.

La desigualtat en l'accés i gaudi de l'educació no pot estar present en un sistema educatiu del segle XXI que compta amb una trajec-

tòria orientada a la incorporació de tots els nens i les nenes a l'escola. Per garantir aquest dret, és necessari que les administracions públiques prenguin mesures:

- **Extensió de l'educació infantil de 0 a 3 anys**, amb polítiques que prioritzin l'accés de nens i nenes desfavorits.
- **Reforma i finançament del sistema estatal de beques i ajudes a l'estudi.** Aquest sistema d'ajudes ha de configurar-se com a dret subjectiu a totes les etapes. A més, elevar les quanties a l'educació no universitària compensarà el risc d'abandonament en famílies de baixos recursos i haurien de ser fixes per evitar la incertesa. Han de pagar-se a l'inici del curs escolar.
- **Desenvolupament d'un pla estatal contra la segregació escolar**, que inclogui objectius, indicadors, mesures i pressupost per reduir la concentració de l'alumnat desfavorit en certes escoles i dotar de recursos a cada centre educatiu en funció de les seves necessitats.

Violència

La violència contra la infància i la adolescència continua sent una xacra social, contra la qual encara no s'han dirigit polítiques públiques específiques i efectives. El 2017 es van interposar 38.433 denúncies arreu de l'Estat per delictes contra menors d'edat. En relació amb delictes contra la llibertat i indemnitat sexual es van registrar 4.542 denúncies (4.211 per abusos sexuals) i 4.875 van ser per maltractaments en l'àmbit familiar. Des de 2012, estimem que hi ha hagut 118 víctimes mortals de la violència. Durant l'any 2018, 22 nens i nenes van morir per causes

violentes, dels quals tres van ser per violència de gènere contra les seves mares (i 39 han quedat orfes).

Les administracions públiques han de fer front a la violència contra la infància i convertir-la en un assumpte públic. Per això, durant la pròxima legislatura tots els partits polítics han de comprometre's a:

- **Aprovar una llei orgànica per erradicar la violència contra la infància**, que atengui aquesta problemàtica de manera integral i que ha de ser aprovada de manera prioritària durant la legislatura propera.

Infància en moviment

Com hem vist, durant els darrers 100 anys, els infants i joves espanyols s'han vist obligats a emigrar en nombroses ocasions, motivats per la misèria, la fam, la falta d'oportunitats o la guerra.

No obstant això, des de 2018, Espanya és el primer país d'entrada a Europa, amb més de 60.000 persones migrants i refugiades. En aquest context, la ruta del Mediterrani occidental va registrar el major increment en l'arribada de nens i nenes, més del 400% en un any. Una de cada deu persones que van arribar va ser menor d'edat. La majoria, a més, van viatjar sense l'acompanyament d'un adult.

Aquest augment dels fluxos migratoris, malgrat ser la continuació d'una tendència que es va iniciar a finals dels anys 90, suposa un desafiament per a moltes institucions i els actors involucrats en les tasques de primera recepció, identificació, documentació i acollida de les persones migrants i refugiades. El 2018, més de 13.000 d'aquests infants sols estaven repartits entre els 19 sistemes de protecció autonòmics. Particularment, Andalusia i Melilla tutelaven gairebé el 60% del total d'aquests infants i adolescents.

En aquest context, el repartiment competencial entre les comunitats autònomes i els ministeris implicats exigeix més que mai mecanismes de col·laboració i objectius comuns i consensuats per poder aprofitar tot el potencial que aquests nens, nenes i adolescents

poden aportar a la societat i a l'economia. Necessitem aprendre a gestionar la mobilitat i la diversitat que caracteritza la societat des de fa ja un parell de dècades i entomar l'oportunitat que ens brinden per al desenvolupament social i econòmic del territori.

Hem de recordar el nostre passat i adaptar el sistema perquè rebi aquests infants necessitats d'una especial protecció. Per això, és necessari que es desenvolupi des de les administracions públiques:

- **Estratègia integral per a la protecció de la infància migrant i refugiada no acompanyada.** Es necessiten mesures que abordin la complexitat del sistema i la responsabilitat existent entre els diversos actors des de l'entrada dels nens i nenes al territori i fins a la seva efectiva emancipació i inclusió en la societat. Haurà de ser un full de ruta que proporcioni el suport necessari a totes les institucions públiques involucrades en el procés, tot coordinant les seves actuacions per aconseguir objectius comuns, i que articuli una política integral coordinada en matèria migratòria amb enfocament d'infància.

- **Imposició per llei d'estàndards mínims de qualitat per a l'adopció d'un model d'intervenció compartit i corresponsable.** La pressió migratòria no ha de menystenir la qualitat de la protecció sota cap circumstància.
- **Modificació del procediment de determinació de l'edat per llei.** Per estimar de manera holística i respectuosa l'edat dels nens i les nenes migrants i refugiats que arriben sols i sense documentació al territori, assegurar-los l'assessorament d'un advocat i l'acompanyament d'un tutor i complir amb les garanties reclamades pel Comitè de Drets de l'Infant.

La defensa dels drets de la infància continuarà sent la raó de ser del moviment Save the Children, la raó que ens ha impulsat durant els darrers 100 anys. Continuarem treballant arreu de l'Estat fins a aconseguir que cap nen o nena en situació de pobresa o desigualtat sigui víctima de violència o pateixi qualsevol tipus de discriminació; triguem el temps que triguem.

BIBLIOGRAFIA

Altet, A. (2003). "Los niños de la Guerra Civil". *Anales de Historia Contemporánea* (19), p. 43-58.

Amela, C. (2004). *Epidemiología de las enfermedades incluidas en un programa de vacunación*, EMISA.

Aragüés, R.M. (2015). "El éxodo de los niños republicanos en la guerra civil española". *Hispania Nova* (13), p. 78-98.

Argüeso, A. (2015). "Evolución de la población menor de 18 años en los últimos años". *Revista de Estadística y Sociedad* (63), p. 13-15.

Arruabarrena, M.I. i De Paúl, J. (2011). *Maltrato a los niños en la familia. Evaluación y tratamiento*. Madrid: Pirámide.

Bahamonde, A. (coord.) (2005). *Historia de España siglo XX (1875-1939)*. Madrid: Cátedra.

Bartolomé, A. (2014). *El reconocimiento de los menores de edad de capacidad de obrar progresiva en los actos relativos a los derechos de la personalidad. Con especial referencia al papel de los responsables parentales*. Universidad Pontificia de Comillas.

Borrás, J.M. (dir.) (1996). *Historia de la infancia en la España contemporánea (1834-1936)*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

Cabedo, V. i Cloquell, A. (coords.) (2012). *Los menores extranjeros no acompañados en los sistemas de protección a la infancia de las comunidades autónomas*. València: Tirant lo Blanch.

Cabedo, V. (2008). *Marco constitucional de la protección de menores*. Madrid: La Ley.

Cantó, O. (2014). "El papel de las políticas públicas en la lucha contra la pobreza infantil". *Panorama Social* (20), p. 89-103.

Carreras, A. i Tafunell, X. (coords.) (2005). *Estadísticas históricas de España. Siglos XIX-XX*, vol. 1. Bilbao: Fundación BBVA.

Casado, D. (1990). *Sobre la pobreza en España: 1965-1990*. Barcelona: Hacer.

Casanova, M.A. i Cabra, M.A. (2009). *Educación y personas con discapacidad. Presente y futuro*. Madrid: Fundación ONCE.

Cenarro, A. (2012). *Historia y memoria del Auxilio Social de Falange*. Pliegos de Yuste.

Colás, A. (2011). *Derecho penal de menores*. València: Tirant lo Blanch.

Comitè dels Drets de l'Infant - ONU (2018). *Observacions finals sobre els informes periòdics cinquè i sisè combinats d'Espanya*.

Consell Econòmic i Social (2017). *Polítiques públiques per combatre la pobresa a Espanya*. Madrid: Consell Econòmic i Social.

De Puelles, M. (2009). *Modernidad, republicanism y democracia. Una historia de la educación en España (1898-2008)*. València: Tirant lo Blanch.

Del Arco, M.A. (2006). "«Morir de hambre». Autarquía, escasez y enfermedad en la España del primer franquismo". *Pasado y Memoria* (5), p. 241-258.

Echeverri, B. (2003). "La protección de la infancia. La educación de las madres en la postguerra española". *Historia y Política. Ideas, procesos y movimientos sociales* (9), p. 279-308.

Echeverría, A. (2011). "Hacer las Américas". *Historia y Vida* (524), p. 62-69.

Equipo Expertos Universidad de Valencia (2014). *La educación inclusiva en España: evolución legislativa, logros obtenidos y perspectivas de futuro*. València.

Esping-Andersen, G. (coord.) (2013). *El déficit de la natalidad en Europa: La singularidad del caso español*. Obra Social laCaixa.

Espinosa, M.A. (2016). "La situación de la infancia vulnerable en España. Balance y perspectivas". *Encuentros Multidisciplinares* (53), p. 1-8.

Esteban, M. (1997). *Pobreza, beneficencia y política social*. Madrid: Marcial Pons.

Fernández, J.A. (2004). *Tendencias futuras de la población española*. *Economía Exterior* (28), p. 67-76.

Fundación CEDEAL (1992). *Historia general de la emigración española a Iberoamérica*, vol. 1. Madrid: Historia 16.

Fundación Secretariado Gitano (2010). *Evaluación de la normalización educativa de las alumnas y los alumnos gitanos en educación primaria*. Madrid: Instituto de la Mujer.

Gaetano, L. (2018). *Los triángulos rosas españoles*. El Salto Diario.

García, J. (1965). *La emigración exterior de España*. Barcelona: Ariel.

García, V. (1980). *La educación en la España del siglo XX*, Madrid: Rialp.

Gavilán, M. (2018). "Agresión sexual y abuso con prevalimiento: análisis de la reciente jurisprudencia". *Revista Derecho Empresa y Sociedad* (12), p. 82-95.

Gómez, R. (1992). *La mortalidad infantil española en el siglo XX*. Madrid: Siglo XXI.

González, E. (1988). *Sociedad y educación en la España de Alfonso XIII*. Madrid: Fundación Universitaria Española.

González, M. (1999). "Los tribunales para niños: creación y desarrollo". *Historia de la educación*. Revista interuniversitaria (18), p. 111-125.

González, M.J. (2012). "Educación y atención a la primera infancia en España". *Cuadernos de Pedagogía* (425), p. 74-79.

González, C. (2003). "El retorno a España de «niños de la Guerra Civil»". *Anales de Historia Contemporánea* (19), p. 75-100.

Guichot-Reina, V. (2010). "La cultura escolar del franquismo a través de la historia oral". *Cuestiones Pedagógicas* (20), p. 215-245.

Hernán, M.J. (2006). "Demografía de la infancia en España: los niños como unidad de observación". *Política y Sociedad* (43, 1), p. 43-61.

Hernández, C. (2013). *Franquismo a ras de suelo: zonas grises, apoyos sociales y actitudes durante la dictadura (1936-1976)*. Granada: Universidad de Granada.

Hernández, A., León, C.J. i Márquez-Ramos, L. (2017). "The effect of the universal child care cash benefit on female labour supply in Spain". *Estudios de Economía Aplicada* (35, 3), p. 801-818.

Hernández, J. (1993). "Análisis de gastos públicos discrecionales. La política presupuestaria de la Segunda República española". *Revista de Historia Económica* (11, 1), p. 79-97.

Herranz, D. (2008). "Mucho bebé para tan poco cheque". *Escritura Pública* (49), p. 43-44.

Ibáñez, M. (2014). "Estómagos vacíos. La miseria de las mujeres vencidas en la inmediata posguerra". *Vínculos de Historia* (4), p. 302-321.

Instituto Nacional de Estadística (INE).

Llano, J.C. (coord.) (2018). *8º Informe anual sobre el estado de la pobreza y la exclusión social en España*. EAPN-España.

López, F. (1995). *Prevención de los abusos sexuales de menores y educación sexual*. Salamanca: Amarú.

López, A.L. (2017). *La Segunda República. Las claves para la primera democracia española del siglo XX*. Madrid: Sílex.

Martín, J. (2009). *Protección de menores. Una institución en crisis*. Madrid: Pirámide.

Martínez, R. (2014). "Pobreza infantil en España, tendencias e impacto de la crisis". *Panorama Social* (20), p. 9-21.

Maza, E. (1987). *Pobreza y asistencia social en España, siglos XVI al XX*. Valladolid: Universidad de Valladolid.

- Mir, C., Agustí, C. i Gelonch, J. (eds.) (2005). *Pobreza, marginación, delincuencia y políticas sociales bajo el franquismo*. Lleida: Universitat de Lleida.
- Montero, T. (2009). *La justicia juvenil en España*. Madrid: La Ley.
- Naranjo, C. (2016). "Hacer las Américas. En busca de trabajo y libertad". *La aventura de la Historia* (208), p. 54-59.
- Navarro, V. (dir.) (2012). *El impacto de la crisis en las familias y en la infancia*. Barcelona: Ariel.
- Núñez, X.M. (coord.) (2017). *Historia de España, vol. 10 (España en democracia, 1975-2011)*. Barcelona: Crítica.
- Obiol Francés, S. (2006). *El sistema de prestaciones por hijo a cargo en España*. Universidad de Valencia.
- Ocón, J. (2003). "Evolución y situación actual de los recursos de protección de menores en España". *Revista del Ministerio de Trabajo e Inmigración* (45), p. 13-30.
- Ortiz, M. (coord.) (2018). *¿Qué sabemos del franquismo?*. Granada: Comares.
- Paredes, J. (coord.) (2008). *Historia contemporánea de España. Siglo XX*. Barcelona: Ariel.
- Pérez, J.V. (2010). "Políticas para la infancia en el siglo XXI. Desde la asistencia a la defensa un proceso en curso". *Revista de Servicios Sociales y Política Social* (90), p. 48-64.
- Pérez, M. (2000). "La enseñanza en la Segunda República". *Revista de Educación*, p. 317-332, Universidad Politécnica de Cartagena.
- Perfecto, M.A. (2018). "Corporativismo y política social en España. Orígenes y evolución". *Estudios Históricos* (31, 64), p. 277-296.
- Picontó, T. (1996). *La protección a la infancia. Aspectos sociales y jurídicos*. Saragossa: Egido.
- Rosser, A. (2018). "Análisis de las campañas contra el castigo físico a menores en España". *Doxa Comunicación* (26), p. 59-80.
- Ruiz, E. (2000). "Un primer balance de la educación en España en el siglo XX". *Cuadernos de Historia Contemporánea* (22), p. 159-182.
- Ruiz, C. (2004). *Protección a la infancia en España. Reforma social y educación*. València: Universitat de València.
- Sáez, G.J. (2015). "Aproximación histórica a los abusos sexuales a menores". *Eguzkilore* (29), p. 137-170.
- Sáez de Santamaría, B. (2016). *En busca del concepto "menor de edad" en la España contemporánea, siglos XIX y XX, cap. 1, Tratado del menor* (Martínez, C., coord.).
- Save the Children (2015). *Iluminando el futuro*.
- Save the Children (2016). *Infancias invisibles*.
- Save the Children (2016). *Necesita mejorar*.
- Save the Children (2016). *Yo a eso no juego*.
- Save the Children (2017). *Desheredados*.
- Save the Children (2017). *Ojos que no quieren ver*.
- Save the Children (2018). *Becas para que nadie se quede atrás*.
- Save the Children (2018). *El coste de la crianza*.
- Save the Children (2018). *Los más solos*.
- Save the Children (2018). *Mézclate conmigo*.
- Save the Children (2019). *El futuro donde queremos crecer*.
- Sevilla, F. (2006). "La universalización de la atención sanitaria. Sistema Nacional de Salud y Seguridad Social". *Documentos de trabajo* (Laboratorio de Alternativas) (86), p. 1-58.
- Soriano, A. (2001). *Maltrato infantil*. Madrid: San Pablo.
- Torres, M. (2012). *Los tiempos de la posguerra. Los ojos de Hipatia*. València.

Tusell, J., Lamo, E. i Pardo, R. (eds.) (1996). *Entre dos siglos. Reflexiones sobre la democracia española*. Madrid: Alianza.

Vilanova, M. i Moreno, X. (1992). *Atlas de la evolución del analfabetismo en España de 1887 a 1981*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia.

Viñao, A. (2004). *Escuela para todos. Educación y modernidad en la España del siglo XX*. Madrid: Marcial Pons.

Women's Link (2016). *Las víctimas "olvidadas" de Franco: violencia sexual, tortura y humillación contra las mujeres*.

LEGISLACIÓ DE REFERÈNCIA

Llei general de protecció a la infància (1904)

La Llei de 25 de novembre de 1918 sobre organització i atribucions dels tribunals per a infants

Llei de 3 de febrer de 1929 de tribunals tutelars per a infants

Declaració universal dels drets humans (1945)

Text refós sobre protecció de menors de 2 de juliol de 1948

Conveni europeu per a la protecció dels drets humans i de les llibertats fonamentals (1950)

Declaració dels drets de l'infant (1959)

Carta social europea (1961)

Constitució espanyola de 1978

Llei 21/1987, d'11 de novembre, per la qual es modifiquen determinats articles del Codi civil i de la Llei d'enjudiciament civil en matèria d'adopció, acolliment familiar i d'altres formes de protecció

Convenció sobre els drets de l'infant (1989)

Carta Europea dels drets de l'infant (1992)

Conveni europeu sobre l'exercici dels drets dels infants (1996)

Llei orgànica 1/1996, de 15 de gener, de protecció jurídica del menor, de modificació parcial del Codi civil i de la Llei d'enjudiciament civil

Llei orgànica 8/2015, de 22 de juliol, de modificació del sistema de protecció a la infància i a l'adolescència

Llei 26/2015, de 28 de juliol, de modificació del sistema de protecció a la infància i a l'adolescència.

#la
infancia
marca

Save the Children
100 ANYS